

**gelijke
kansenbeleid**

**Drempels die allochtone holebi's ervaren
bij coming-in, met specifieke aandacht
voor het genderperspectief:
een explorerend kwalitatief onderzoek**

Marcia Poelman

(SGKB - Universiteit Antwerpen)

Promotor

Prof. dr. Petra Meier (Universiteit Antwerpen)

Steunpunt Gelijkekansenbeleid

Steunpunt Gelijkekansenbeleid

Consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt

2011

ISBN 978-90-7727-164-3

Wettelijk Depot: D/2011/3680/07

NUR 747

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Drukkerij Lithos

**Drempels die allochtone holebi's ervaren bij coming-in,
met specifieke aandacht voor het genderperspectief:
een explorerend kwalitatief onderzoek**

Marcia Poelman

(SGKB – Universiteit Antwerpen)

Promotor

Prof.dr. Petra Meier (Universiteit Antwerpen)

Steunpunt Gelijkekansenbeleid - Consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt

Inhoudstafel

Inhoudstafel	5
1. Situering van het onderzoek	7
2. Literatuurstudie	9
2.1. Coming-out en coming-in.....	9
2.2. Etniciteit en seksuele oriëntatie.....	12
2.3. Etniciteit, seksuele oriëntatie en gender	14
2.4. "Antwerp Pride: for gay people and their friends"	17
3. Methodologie	21
3.1. Selectie respondenten	21
3.2. Dataverzameling en -analyse.....	24
4. Resultaten	27
4.1. Coming-out.....	27
4.1.1. De imperatief van zelfonthulling	27
4.1.2. Taboes en rolmodellen	29
4.1.3. Op zoek naar ruimte	32
4.2. Coming-in.....	36
4.2.1. Wanting out en getting in. Sociaal leven versus sociale controle ...	36
4.2.2. www.holebi.com	40
4.2.3. Fag hags en lesbros: welcome to our friendly scene.....	42
4.2.4. "Mijn neef zit in Den Draak en ik zit op de zolder". Interculturaliseren voor holebi's	44
4.2.5. De meerwaarde van een vereniging	47
5. Gender, etniciteit en seksuele oriëntatie: conclusies en aanbevelingen..	53
6. Executive summary	55
Bibliografie	57

1. Situering van het onderzoek

Dit onderzoek vertrekt vanuit de vaststelling dat holebiverenigingen er maar moeilijk in slagen holebi's van etnisch-culturele minderheden te bereiken (Bogaert 2004). Met name meisjes zijn erg onzichtbaar. Dit wordt bevestigd door Merhaba, een landelijke vereniging die zich specifiek richt op holebi's met een mediterrane, islamitische of Midden-Oosterse achtergrond en door Çavaria, de koepelvereniging van Vlaamse en Brusselse holebi- en transgenderverenigingen. Voor Antwerpen, waar het onderzoek plaatsvindt, geldt dit eveneens. Navraag bij Wel Jong, Niet Hetero, Enig Verschil en Het Roze Huis (HRH) leren dat hoewel het aantal asielzoekers dat zich aanmeldt bij het onthaal van HRH toeneemt, de groep holebi's van niet-Belgische origine in het algemeen amper bereikt wordt. Bovendien zijn er weliswaar diverse initiatieven¹ opgestart door het verenigingsleven, maar de vraag naar wetenschappelijke onderbouwing hiervoor weerklinkt.

Bij aanvang dienen twee concepten duidelijk onderscheiden te worden: 'coming-out' en 'coming-in'.

Coming-out kan samengevat worden als zelfidentificatie als homoseksueel en het openlijk daarvoor uitkomen. Daar waar coming-out een 'naar buiten treden' is, kunnen we coming-in beschouwen als 'naar binnen treden'. Coming-in gaat dan ook om het ontplooiën van activiteiten binnen een holebisubcultuur (Rosario, Hunter et al. 2001). De klassieke verenigingen zouden sterk gericht zijn op 'coming-out'. Het achterliggende idee is dat coming-out bevorderlijk is voor het zelfbeeld en welzijn van de persoon in kwestie (Savin-Williams 1989; Rosario, Hunter et al. 2001; Taylor 2001). Coming-in is een relatief nieuw concept binnen het onderzoeksveld. Deze processen verlopen niet noodzakelijk in een bepaalde, welomlijnde volgorde. Gevoelens en verlangens, seksuele omgang met personen van hetzelfde geslacht, zelfidentificatie als holebi en expliciete coming-out kunnen in elke denkbare volgorde plaatsvinden of los van elkaar staan.

Het uitgangspunt van dit onderzoek is dat zowel coming-out als coming-in bij holebi's gestructureerd wordt door gender en etniciteit. Het samenspel van deze drie dimensies (seksuele oriëntatie, etniciteit en gender) zou maken dat holebiseksuele allochtone vrouwen specifieke drempels ervaren met betrekking tot coming-out en coming-in. De sterke focus van klassieke verenigingen op coming-out, zou niet aansluiten bij de realiteit van deze groep.

De combinatie van hun etniciteit en seksuele voorkeur, confronteert holebi's van niet-Belgische origine met diverse uitsluitingsmechanismen. Ten eerste is er de seksuele voorkeur die hen stigmatiseert. Ten tweede is er hun etniciteit. Ze krijgen immers te maken met een normatieve interpretatie van coming-out, die voor hen meestal niet het bevrijdende potentieel in zich draagt dat er in de westerse wereld aan wordt toegeschreven. Dit kan aanleiding geven tot drempels en uitsluitingsmechanismen die specifiek zijn voor holebi's van een andere etniciteit. Met betrekking tot gendernormering en conformiteit zien we een dynamiek die vrouwen voor bijkomende uitdagingen plaatst (Monteflores en Schultz 2010). 'Allochtone' lesbiennes worden

¹ Bijvoorbeeld 'De zoete dialoog', 'Mazungumzo', het infopakket "Breng kleur in je onthaal. Onthaal van allochtone holebi's" etc.

geconfronteerd met genderspecifieke rolverwachtingen. Zij ervaren vaak een sterke sociale controle vanwege hun omgeving, die een coming-in/out eveneens bemoeilijkt. Daarenboven maakt een meer rigide afbakening van mannelijke heteroseksualiteit homo's meer en lesbiennes minder zichtbaar. Wanneer jongens afwijken van hun genderrol (door zich 'verwijfd' te gedragen) wordt dit sneller opgemerkt en afgestraft dan wanneer meisjes afwijken van hun genderrol door zich 'stoer' te gedragen (Dewaele 2006). Daartegenover staat een verenigingsleven waar vaak te weinig kennis is omtrent de nood aan een gediversifieerde communicatie en aanbod voor deze doelgroep.

Binnen Vlaanderen is onderzoek op het snijpunt van seksuele oriëntatie, etniciteit en gender schaars. Specifieke literatuur rond coming-out en coming-in bij holebi's van niet-Belgische origine is beperkt. In opdracht van Minister van Onderwijs, Jeugd, Gelijke Kansen en Brussel Pascal Smet voert het Steunpunt Gelijke Kansenbeleid een verkennend onderzoek naar de behoeften en drempels met betrekking tot coming-in/out, die allochtone holebi's ervaren. Dit gebeurt met specifieke aandacht voor genderaspecten. Teneinde oog te hebben voor de concrete act van coming-out en coming-in, opteren we er voor Antwerpen als kader voor het onderzoek te nemen. Met het hoogste aantal vreemde nationaliteiten van alle Vlaamse steden en tegelijk een sterke uitstraling als 'gay capital', is Antwerpen uitermate geschikt. Het onderzoek had een looptijd van zes maanden en werd uitgevoerd in de periode juli – december 2011.

2. Literatuurstudie

We bespreken eerst het verschil tussen coming-out en coming-in en schetsen de evolutie van deze concepten. Hierbij maken we duidelijk dat coming-out een sterk normatief geladen concept is. Coming-in is binnen de wetenschappelijke literatuur een vrij nieuw concept en vraagt dus om verder onderzoek. Vervolgens bekijken we wat in de literatuur te vinden is rond coming-out en coming-in voor de doelgroep holebi's van niet-Belgische origine. We maken dezelfde oefening opnieuw maar dan met gender als derde dimensie naast etniciteit en seksuele oriëntatie. We kunnen op basis hiervan vaststellen dat er voor Vlaanderen zeer weinig wetenschappelijk onderzoek is dat een aanknopingspunt biedt. Buitenlands onderzoek staft de hypothese dat coming-out en coming-in anders verlopen al naargelang gender en etniciteit. De verschillende dynamiek die werkzaam is, zou ertoe leiden dat vooral vrouwen met een niet-westerse achtergrond minder zichtbaar zijn. Tot slot schetsen we Antwerpen als kader van het onderzoek. We besteden hierbij aandacht aan de holebi-scene en aan het stedelijk beleid omtrent holebi's van niet-Belgische origine.

2.1. Coming-out en coming-in

Coming-out wordt door Vincke en Stevens (1999) omschreven als 'het proces van het erkennen van de eigen gevoelens van holebiseksualiteit en het ermee naar buiten treden'. Dit proces verloopt in fases. Vincke en Stevens onderscheiden: het (h)erkennen van de eerste holebigeloesens, de zelfidentificatie als holebi, het naar buiten treden met de holebi-identiteit en het aangaan van de eerste relatie. Coming-out gebeurt selectief (Vincke, Dewaele, Van den Berghe en Cox 2006). Zo zijn moeders in 82% van de gevallen op de hoogte. Voor broers en zussen is dit 77% en voor vaders 76%. Buiten de familiale context is men selectiever: iets meer dan 20% vertelt niets op het werk over de seksuele oriëntatie.

Grosso modo volgen de meeste wetenschappers dezelfde lijn. Als we de definities en operationalisering van het concept bekijken, vinden we de basis voor wat we als coming-in beschouwen. Als coming-out een 'naar buiten treden' is, heeft coming-in alles te maken met een 'naar binnen treden'. Coming-out tegenover de omgeving in brede zin, staat gelijk met het 'tonen' van de seksuele oriëntatie aan een heteronormatieve omgeving. Coming-in is gericht naar de peergroup, naar andere holebi's.

Rosario et al. (Rosario, Hunter et al. 2001; Rosario, Schrimshaw et al. 2008) hanteren twee concepten met betrekking tot holebi-identiteitsontwikkeling. Er is identiteitsvorming en identiteitsintegratie. Identiteitsvorming wordt opgevat als het proces van zelfontdekking, het exploreren van de eigen seksuele oriëntatie en het aangaan van holebiseksuele contacten. Identiteitsintegratie draait rond het aanvaarden van de seksuele identiteit en specifiek de deelname aan holebigereleerde sociale activiteiten, het transformeren van negatieve houdingen ten aanzien van holebiseksualiteit naar positieve attitudes, zich comfortabel voelen bij de gedachte dat anderen mogelijk op de hoogte zijn van je seksuele identiteit en het onthullen van de seksuele identiteit aan anderen. Voor onderzoeksdoeleinden ontwikkelden zij een checklist (28 items) om deelname aan holebi-activiteiten te scoren. Valentine en Skelton (2003) gaan dieper in op de rol die de holebi-scene speelt in het proces van coming-out. Aangezien de meeste

holebi's opgroeien in een heteroseksueel gezin en een heteronormatieve omgeving, zouden zij behoefte hebben aan een holebinetwerk in de uitbouw van hun seksuele identiteit. Diverse holebipraatgroepen zouden een opstap zijn naar de commerciële homo-scene. Zij bieden immers een brede waaier aan informatie en advies aan met betrekking tot holebi-gerelateerde onderwerpen. In het bijzonder holebi's die opgroeien binnen een cultuur waar klassieke genderroltyperingen gelden, zouden gebaat zijn bij een vindplaatsgerichte aanpak door holebi-ondersteunende organisaties en bewegingen.

Theoretisch zien we een evolutie inzake het concept 'coming-out' als een in tijd en ruimte afgebakende act (de eerste zelfidentificatie als holebi), naar een proces van coming-out binnen een ontwikkelingsparadigma. Binnen het ontwikkelingsparadigma is er een (veelal vaste) opeenvolging van fases. De uitgangspunten van dergelijke modellen zijn een lineaire, unidirectionele visie op de ontwikkeling van een holebiseksuele identiteit. De identiteitsvorming heeft een beginfase en een eindfase en aan de latere fases wordt een positieve waardering gegeven. Transitie naar een eerdere fase is (negatief beoordeelde) regressie. Het bereiken van de eindfase is het doel van dit proces en alle activiteiten staan in het teken daarvan. Dit impliceert eveneens dat activiteiten in het kader van een coming-out proces beëindigd worden zodra dit eindpunt bereikt is (Plummer 1975; Cass 1979; Cass 1984; Troiden 1988). Vanuit de symbolisch-interactionistische school werd een alternatieve kijk op coming-out naar voren geschoven. Plummer (1975) beschrijft het proces van 'becoming homosexual' dat plaatsvindt binnen sociale interactie. Empirisch onderzoek zet eveneens het ontwikkelingsparadigma op de helling. Zo is er in de praktijk geen vaste opeenvolging van fases die tot coming-out leiden en is incongruentie tussen individuele seksuele identiteit en seksueel gedrag een normaal verschijnsel. Men kan 'same sex' seksuele contacten hebben alvorens men zich identificeert als holebi, maar het kan ook zijn dat men zich als dusdanig identificeert op een moment dat men nog geen holebiseksuele contacten heeft gehad (Rust 1993; McLean 2007; Rosario, Schrimshaw et al. 2008).

Coming-out werd in de wetenschappelijke literatuur vaak bekeken vanuit een welzijnsperspectief. Zo is er een bulk aan literatuur die de relatie onderzoekt tussen coming-out en middelengebruik, depressie en zelfdoding. Openheid omtrent de seksuele oriëntatie zou positief samengaan met welzijn (Bybee, Sullivan et al. 2009) en een positievere houding van de heteroseksuele omgeving bevorderen (Herek 1997). In relatie tot welzijn is het evenwel niet de zelfonthulling op zich maar wel de reacties (aanvaardend of verwerpend) die een beschermend effect hebben (Kaufman en Johnson 2004; Rosario, Schrimshaw et al. 2009).

Ook in Vlaanderen geven verschillende onderzoeken naar de leefsituatie en het welbevinden van holebi's aan dat zij op bepaalde domeinen een risicogroep vormen. Zo scoren zij hoger op suicidale neigingen en gevoelens van depressie (Vincke, Dewaele et al. 2006). Holebi-jongeren worden vaker uitgescholden of belachelijk gemaakt dan heterojongeren, lesbische en biseksuele meisjes doen het relatief minder goed op school en biseksuele jongeren scoren hoger op het ervaren van depressieve gevoelens, ze zijn minder open over hun seksuele voorkeur en denken negatiever over holebi's als groep in de samenleving (Dewaele, Van Houtte et al. 2008). Vincke en Stevens (1999) stellen vast dat 45% van de holebi's bepaalde situaties vermijdt uit angst voor discriminatie of vooroordelen.

Dewaele (2010) onderzocht in Vlaanderen coming-out vanuit een welzijnsperspectief. Hij hanteert hierbij twee theoretische concepten. Ten eerste is er zichtbaarheidsmanagement. Hiermee wordt verwezen naar het al dan niet bekend maken van zijn/haar seksuele voorkeur in verschillende sociale situaties. Ten tweede is er discriminatiemanagement. Dit is het anticiperen op en omgaan met vooroordelen en discriminatie. Het treedt dus op wanneer een stressor zich voordoet, daar waar zichtbaarheidsmanagement aan een stressor vooraf kan gaan. Beide processen mediëren tussen het ervaren van stress (vanwege het behoren tot een minderheidsgroep) en mentaal welbevinden. Het omgaan met (minderheids)stress gebeurt aan de hand van 'copingstrategieën'. Dit zijn cognitieve en gedragsmatige inspanningen die men levert om om te gaan met de ervaren stressoren. Zowel holebi's die open zijn omtrent hun seksuele oriëntatie als zij die meer gesloten zijn, lopen kans op stress omwille van hun minderheidsstatus. Een verhoogde zichtbaarheid leidt weliswaar tot meer kansen op discriminatie, het verborgen houden van de seksuele oriëntatie geeft meer angstgevoelens en een lager zelfbeeld.

Als het reguleren van de openheid omtrent de seksuele oriëntatie zichtbaarheidsmanagement is, kan zich expliciet outen opgevat worden als een mogelijke strategie van zichtbaarheidsmanagement op de as van open naar gesloten. Wat discriminatiemanagement betreft, zijn eveneens verschillende strategieën mogelijk. Dit varieert van passief naar actief. Een mogelijke strategie is het zoeken van sociale steun (Dewaele 2010). Op dit punt kan een holebinetwerk van belang zijn en is dus een coming-in aangewezen.

We merken op dat Dewaele (2010) bij het bespreken van verschillende strategieën het zich 'onzichtbaar' maken beschouwt als een non-adaptieve strategie. "Het is dan immers een vorm van vermijdingsgedrag die negatieve gevoelens kan versterken (i.e. een toename van interne stressoren). Deze strategie is enkel noodzakelijk wanneer de stressor onveranderlijk en extreem is." Het onzichtbaar maken beschermt immers niet tegen ervaringen van homonegativiteit. Men kan deze echter nooit counteren uit angst 'ontmaskerd' te worden. Ook Dewaele schrijft zich in binnen een sociaal interactionistische visie op coming-out binnen een socioculturele context. Het is geen eenmalige gebeurtenis maar een continu proces. Dewaele toont aan hoe holebi-jongeren afhankelijk van de situatie meer of minder open zijn over hun seksuele oriëntatie. De perceptie van de holebivriendelijkheid van de omgeving bepaalt mede het zichtbaarheidsmanagement. Een coming-out kan expliciet, waarbij het opgevat wordt als een talige handeling. Ook impliciet kan men zich outen, door gebruik te maken van (sub)culturele symbolen en tekens, zoals een bepaalde kledingsstijl en dergelijke. Hoewel hij oog heeft voor de negatieve reacties die een (expliciete) coming-out kan uitlokken, beklemtoont Dewaele toch de positieve langetermijn impact ervan. Het is een bevrijdende ervaring, men kan als holebi meer zichzelf zijn en houdt er authentiekere en meer bevredigendere sociale relaties aan over. Bovendien kan het sensibiliserend werken ten aanzien van hetero's (contacthypothese²) (Dewaele 2010).

Eens coming-out geconceptualiseerd werd als een proces dat plaats vindt binnen sociale interactie, werd de deur geopend naar een etnografische kritiek op het concept. Decena (2008) beschrijft het gebruik van de termen MSM (men who have sex with men) en DL

² De contacthypothese stelt dat naarmate men meer (i.c.) holebi's kent, het denken in stereotypes over deze populatie afneemt Pelleriaux, K. (2003).

(on the down low, om aan te geven dat men zich niet identificeert als holebi) binnen onderzoek naar hiv-prevalentie in de VS. De termen MSM en WSW (women who have sex with women) laten het identiteitsaspect en de sociale dimensies die eraan verbonden zijn, buiten beeld (Young 2005).

De categorie MSM is nog voornamelijk functioneel, in het aangeven van een verhoogd risico bij deze groep op hiv-besmetting. De tweede term – DL – geeft aan dat binnen de MSM-groep een aandeel mannen de holebi-identiteit ‘verwerpt’. Veel Afro-Amerikanen binnen de MSM-categorie bleken zichzelf als heteroseksueel te identificeren. Decena toont aan dat in weerwil van complexe empirische data met betrekking tot risicogedrag, voornamelijk zwarte Amerikanen opgeroepen worden uit te komen voor hun seksuele geaardheid. Decena spreekt van de productie van een ‘ethical sexual citizen’. Coming-out wordt zo herleid tot een ethische imperatief. Dergelijke hegemonische visie op holebiseksualiteit zou in functie staan van een neoliberale samenleving, waar sociaal mobiele, blanke en stedelijke burgers zich inschrijven in een consumptiecultuur. “Zelfonthulling” wordt een dwingend paradigma, ongeacht waar men zich etnisch en socio-economisch bevindt in de maatschappelijke hiërarchie. Zo worden mensen gestigmatiseerd die in de onmogelijkheid verkeren om een coming-out te doen. Op die manier wordt een (modern, westers) pro-holebidiscours ingezet als tegengesteld aan een homofoob (pre-modern, islamitisch) discours (Chirrey 2003; Butler 2008; Decena 2008; Mepschen, Duyvendak et al. 2010). Dit zou vooral allochtone holebi’s in een ambigue situatie plaatsen (Woznica 2010). Zij worden immers aangesproken op zowel hun etniciteit als hun seksuele oriëntatie waarbij ze noch wat hun etniciteit betreft noch wat hun seksuele oriëntatie betreft, voldoen aan het dominant beeld. De aanspraak op burgerlijke rechten door westerse holebibewegingen, zoals openstelling van het huwelijk en adoptie door holebikoppels sluit niet aan bij de behoeftes en realiteit van een grote groep holebi’s, waarvoor deze eisen niet prioritair zijn. Dit discours van burgerlijke rechten gaat bovendien hand in hand met het erotiseren van diegenen die zich etnisch en socio-economisch in de marge bevinden. Zo worden leden van (etnische) minderheden geïdentificeerd als hetero (want niet ‘geout’) maar beschikbaar voor seksueel en visueel ‘consumptieplezier’ (Decena 2008). Een interessant onderzoek in deze context is dat van Diepenmaat et al. (2006). De onderzoekers gaan de relatie na tussen etnische herkomst en ongewenste seksuele ervaringen voor jongeren in Nederland. Voor de Nederlandse jongens is dit risico 2,2% tegenover 10,4% voor de Marokkaanse en 17,1% voor de Turkse jongens. Voor meisjes gaat het om een risico van 6,9% (Nederlands), 2,7% (Marokkaans) en 2,3% (Turks).

2.2. Etniciteit en seksuele oriëntatie

De literatuur rond holebi’s en etnisch-culturele minderheden bevindt zich op twee sporen. Ten eerste is er literatuur waarbij ‘allochtoon’ en ‘holebi’ worden gepresenteerd als elkaar uitsluitende identiteiten. Ten tweede is er literatuur waar de dubbele identiteit wel aandacht krijgt maar dan gepresenteerd wordt als sterk gestigmatiseerd.

Zoals eerder aangegeven worden de identiteiten ‘allochtoon’ (en in het bijzonder met een islamitische achtergrond) en ‘holebi’ als wederzijds uitsluitend tegen elkaar afgezet. In Vlaanderen zien we eveneens hoe de concepten ‘allochtoon’ en ‘holebi’ tegenover elkaar geplaatst worden. Zo wordt in verschillende onderzoeken de relatie onderzocht tussen religiositeit en/of etniciteit en de houding ten aanzien van holebi’s (Pelleriaux 2003; Hooghe, Quintelier et al. 2007). Veelal is religie en/of etniciteit een factor die

samengaat met een negatieve houding ten aanzien van holebiseksualiteit. Zo stellen Marokkaanse adolescenten dat homoseksuele relaties verboden zijn (Hendrickx, Lodewijckx et al. 2002). Het bestaan van allochtone (moslim) holebi's als intersectionele identiteit, zet de assumptie van wederzijds exclusieve identiteiten nochtans op de helling (Rahman 2010). De literatuur rond allochtone holebi's is uitgebreid en divers. Er is onderzoek dat aantoont dat (vormen van) holebiseksualiteit in diverse culturen en (geloofs)gemeenschappen voorkomt (Dubel en Hielkema 2010; Murray en Roscoe 1997; Gross 2007; Aldrich 2006).

Naast onderzoek waar de dubbele identiteit onzichtbaar wordt gemaakt, is er de onderzoekslijn die coming-out benadert vanuit een welzijnsperspectief. Men vindt in holebi's van etnisch-culturele minderheden een dankbaar onderzoeksobject. Gezien de dubbele minderheidsstatus van allochtone holebi's, vormden zij een specifieke doelgroep voor dergelijk onderzoek. Onderzoek naar het belang van coming-out met betrekking tot hiv-preventie (Paradis 1999; Woznica 2010) en welzijnsaspecten (Zamboni en Crawford 2007) werd vaak specifiek gericht op etnische minderheden. Vaak betreft het Afro-Amerikanen wat de VS betreft, en Noord-Afrikanen wat West-Europa betreft. De focus op hiv en dergelijke maakt van het samengaan van etniciteit en seksuele oriëntatie een gestigmatiseerde identiteit.

Wat coming-in en coming-out betreft, zijn we voor Vlaanderen snel rond. Specifiek onderzoek naar de leefsituatie van allochtone holebi's in Vlaanderen is schaars. Het rapport op basis van de grootschalige Zzzip² studie naar de levenskwaliteit van holebi's in Vlaanderen was op het moment van dit onderzoek nog niet beschikbaar³. Wel kon er al inzage verkregen worden in het cijfermateriaal. Het aandeel 'allochtone' holebi's in deze steekproef bedraagt echter nog geen 1%, waardoor verdere analyses naar etnische achtergrond onmogelijk werden.

Rosario et al (Rosario, Schrimshaw et al. 2008) verrichtten longitudinaal onderzoek naar identiteitsvorming en -integratie bij een etnisch gemengde groep holebi-jongeren. Hier werd eveneens het socio-cultureel bepaald zijn van de identiteitsvorming en het non-lineaire karakter ervan vastgesteld. Een hoge mate van identiteitsintegratie (waaronder deelname aan holebi-activiteiten) hangt samen met minder negatieve sociale relaties en minder holebi-gerelateerde stress. Het waren ook vooral oudere participanten en eerder vrouwen. De identiteitsintegratie werd tweemaal gemeten met een jaar tussentijd. Deze longitudinale aanpak toont aan dat identiteitsintegratie geen vast gegeven is maar een dynamisch proces. 61% van de respondenten had een consistente integratie op beide meetpunten. Gezien de kleine aantallen in sommige categorieën, kon niet elke transitie onderzocht worden. Jongeren die consistent een hogere integratie hadden in vergelijking met jongeren met een consistent lagere integratie, hadden een sterkere cognitieve same sex seksuele oriëntatie, meer steun van familie en vrienden, minder negatieve sociale relaties, minder holebigerelateerde stress. Het waren eerder vrouwen, ze gaven vaker sociaal wenselijke antwoorden en identificeerden zichzelf vaker als holebi. Etniciteit hing niet samen met identiteitsintegratie. De verschillen tussen de groepen op meetpunt één en op meetpunt twee, waren wat integratie betreft te vinden op de interne dimensies (houding t.a.v. holebiseksualiteit en zich comfortabel voelen m.b.t. holebiseksualiteit). De externe dimensies (deelname aan sociale activiteiten en zelfonthulling) varieerden minder over

³ Beschikbaar eind 2011.

de tijd. Mogelijk is er een 'plafondeffect' over de tijd heen. Het kan zijn dat in een bepaalde fase van de identiteitsontwikkeling, er een verhoogde score op beide dimensies is, die nadien afneemt en stabiliseert. Transitie tussen hoge en lage identiteitsintegratie kwamen voor in beide richtingen en waren meestal van hoog/laag naar midden. Dit laatste toont aan dat identiteitsintegratie een proces is dat tijd vraagt.

2.3. Etniciteit, seksuele oriëntatie en gender

Brengen we naast etniciteit en seksuele voorkeur gender binnen als derde dimensie, dan stellen we vast dat etniciteit vaak de aandacht voor gender in de weg staat. Het genderperspectief binnen holebi-onderzoek vertrekt dan weer vaak van een blanke middenklasse populatie. Toch is er onderzoek met aandacht voor het genderperspectief. Wat coming-in en coming-out betreft, vinden we er aanknopingspunten voor gerelateerde onderwerpen, zoals religie, discours rond seksualiteit ... Specifiek met betrekking tot coming-in en coming-out is in Vlaanderen geen informatie op het snijpunt van seksuele oriëntatie, gender en etniciteit.

Veel onderzoek naar welzijn van 'allochtone' holebi's is gefocust op mannen. De aidsepidemie die uitbrak in de jaren '80 speelt hier ongetwijfeld een rol. Wanneer we kijken naar onderzoek met betrekking tot lesbiennes, is etnische achtergrond veel minder een aandachtspunt. Murdolo (2008) geeft een overzicht van de literatuur en stelt dat de doelgroep bijna steeds blanke, middenklasse vrouwen zijn. Het zichtbaar maken van 'lesbisch welzijn' gaat op die manier hand in hand met het onzichtbaar maken van vrouwen van andere etnische en socio-economische afkomst. Bovendien fragmentariseert het de identiteit van lesbische vrouwen, aangezien er steeds wordt ingezoomd op slechts één aspect ervan.

We vinden echter ook onderzoek waar aandacht is voor etniciteit, seksuele oriëntatie en gender. Greene (1994) onderzoekt holebi-identiteiten voor verschillende populaties: Aziatische, Afro-Amerikaanse, Latino en native American holebi's. Zij geeft aan dat er vaak een verband gelegd wordt tussen het overschrijden van gendernormen en de seksuele oriëntatie van een individu. Zij beklemtoont het belang van deze gendernormen binnen verschillende etnische culturen te onderzoeken teneinde een goed begrip te krijgen wat het betekent een homoseksuele man/vrouw te zijn binnen een bepaalde socioculturele context. Haar aandacht gaat daarbij naar de aard en intensiteit van religieuze waarden binnen de cultuur, het belang dat aan voortplanting wordt gehecht, het discours omtrent seksualiteit, het belang van banden met de etnische gemeenschap, de mate van integratie of assimilatie in de dominante cultuur van het individu en/of van zijn familie en het verleden van de etnische gemeenschap inzake discriminatie of onderdrukking binnen de dominante gemeenschap. Het belang van familieverbanden en familie-eer, het belang ook dat aan het huwelijk en voortplanting gehecht wordt, de positie als dubbele minderheid (etnisch/religieus en qua seksuele oriëntatie) en socio-economische achterstelling inzake coming-out wordt ook door Yip (2004) aangetoond. Met betrekking tot familiebanden, stelt hij vast dat wanneer zijn participanten een coming-out doen aan hun omgeving, dit eerder ten aanzien van de jongere familieleden is.

Met name wanneer cultuurspecifieke vormen van holebiseksualiteit besproken worden die maatschappelijk aanvaard zijn, is er aandacht voor gender. Zo zou binnen islamitische gemeenschappen mannelijke homoseksualiteit voornamelijk getolereerd

worden indien het plaatsvindt tussen een oudere en jongere man. De oudere man wordt dan voorgesteld als seksueel actief, de jongere als seksueel passief. In een dergelijke context wordt niet gesproken van een holebi-identiteit, het gaat slechts om een seksuele act. Enkel indien men zich zelf effectief als 'holebi' identificeert, en voornamelijk wanneer men gelabeld wordt als degene die tijdens de seksuele daad gepenetreed wordt, wordt homoseksualiteit sterk afgekeurd. Vrouwelijke homoseksualiteit binnen een islamitisch kader ligt moeilijker, gezien de meer beperkte seksuele vrijheid voor vrouwen in het algemeen (Dialmy 2010). Murray (1997) toont evenwel – voor verschillende culturen – het belang van gender gestratificeerde homoseksualiteit bij vrouwen. De concepten 'butch' en 'femme' zijn hiervan de duidelijke uitdrukking.

In Vlaanderen raken Hendrickx et al. (2002) het onderwerp aan voor de populatie van Marokkaanse moslims. Binnen een islamitische context⁴ worden meisjes geconfronteerd met de standaard van maagdelijkheid en zuiverheid. Seks voor het huwelijk is uitgesloten. Hoewel seksualiteit binnen de familie een taboe onderwerp is en onbesproken blijft⁵, is hieromtrent geen onduidelijkheid. Wanneer meisjes toch voorhuwelijks seksuele betrekkingen hebben, zijn er diverse strategieën om hiermee om te gaan. In overleg met de toekomstige echtgenoot kan de maagdelijkheid gefaket worden, of er is de optie van maagdenvlies correctie. Ofschoon binnen de islam voor jongens evenzeer de norm van maagdelijkheid voor het huwelijk geldt, onderwerpen weinig jongens zich aan deze regel. Legitimaties worden op verschillende niveaus gezocht: voor de mannelijke maagdelijkheid is geen bewijs voorhanden, waardoor het dus minder geproblematiseerd wordt. Daarnaast zou seksuele drang in een man minder beheersbaar zijn en moeten mannen zich 'bewijzen als echte mannen'. Volgens de Marokkaanse meisjes in het onderzoek genieten Marokkaanse jongens meer vrijheid en hebben zij meer voordelen (Hendrickx, Lodewijckx et al. 2002). Dit wordt bevestigd door de ervaringen van Omar Nahas, tijdens zijn werkzaamheden voor 'Stichting Yoesuf'. Nahas gaf er trainingen en workshops over islam en seksualiteit. Nahas stelt dat de positie van lesbische moslima's extra moeilijk is. Zo geeft hij aan dat zij meer beperkingen ervaren wanneer ze in een heteroseksueel huwelijk stappen. Zij kunnen veel minder dan mannen buitenshuis afspraakjes maken. Hier spelen traditionele machtsverhoudingen die haar 'ontsnappingsmogelijkheden' kleiner maken dan de zijne (Nahas 2007).

Specifiek rond coming-out en coming-in is in Vlaanderen wel oog voor gender maar niet in combinatie met etniciteit. In het 'WELEBI'⁶ onderzoek werd getracht ook meisjes met een andere etnische achtergrond te betrekken maar dit bleek zeer moeilijk (Schoonacker en Dumon 2009). Zoals gezegd kan de steekproef van de opeenvolgende Zzip studies omtrent etniciteit niets zeggen. Rekening houdende met het feit dat het dus om een 'blanke' steekproef gaat, verloopt het proces van coming-out anders voor jongens en voor meisjes. Dit geldt voor verschillende fases in dit proces. Het ervaren van aantrekking tot personen van hetzelfde geslacht gebeurt op jongere leeftijd bij jongens. Op negentienjarige leeftijd erkent 69% van de mannelijke holebi's hun holebigevoelens tegenover 53% van de vrouwelijke holebi's. Zelfidentificatie als holebi

⁴ Dit zou meer nog gelden voor Marokkaanse moslims in België dan in het land van herkomst.

⁵ Praten over seks en aanverwante onderwerpen gebeurt voornamelijk wat meisjes betreft met zussen en vriendinnen en wat jongens betreft met broers en ooms van dezelfde leeftijd.

⁶ Een onderzoek naar het mentale en sociale welbevinden van lesbische en biseksuele meisjes.

treedt eveneens vroeger op bij jongens. Op negentienjarige leeftijd is de zelfidentificatie als holebi een feit voor bijna 65% van de mannelijke holebi's en bijna 50% van de vrouwelijke holebi's. Bij het kenbaar maken van deze identiteit aan derden zien we echter een ander verloop. Jongens wachten relatief langer vooraleer ze de buitenwereld inlichten. Slechts 7% van de jongens out zich voor hij zestien is (ten opzichte van een zelfidentificatie van 26%); meisjes doen dit in 9% van de gevallen (ten opzichte van een zelfidentificatie van 16%). Op negentienjarige leeftijd heeft 44% van de mannelijke holebi's zich geout (64% zelfidentificatie) en 42% van de vrouwelijke holebi's (49% zelfidentificatie). Hoewel meisjes dus op latere leeftijd dan jongens hun holebigemoelens (h)erkennen en zichzelf identificeren als holebi, komen ze er in verhouding wel sneller mee naar buiten (Vincke en Stevens 1999). De snellere identificatie van holebiseksuele gevoelens en identiteit bij jongens, wordt door Rust gerelateerd aan de meer rigide afbakening van mannelijke heteroseksualiteit in vergelijking met vrouwelijke heteroseksualiteit. Hierdoor worden mannen die afwijken van dominante gendernormen sterker geduwd richting zelfidentificatie als holebi (Rust 1993).

Ook het gebruik van copingstrategieën verloopt anders voor jongens dan voor meisjes. Meisjes hanteren vaker een sociale benadering, zijn meer constructief maar stellen ook meer vermijdingsgedrag. Jongens trachten meer controle te krijgen over de situatie en hanteren vaker een instrumentele strategie. Een zelfde strategie kan een ander effect sorteren voor jongens en voor meisjes. Wanneer de sociale norm stelt dat jongens hun problemen zelf moeten oplossen, kan het zoeken van steun voor hen een negatieve uitkomst hebben. Lesbische meisjes zouden omwille van een bredere begrenzing van 'vrouwelijkheid' meer onzichtbaar zijn. Voor homojongens, geconfronteerd met een rigidere afbakening van 'mannelijkheid', is dit moeilijker. Hoewel zij een groter risico lopen op discriminatie, zouden zij hierdoor mogelijk een breder arsenaal aan copingstrategieën opbouwen (Dewaele 2010). Onderzoek naar de schoolloopbaan van holebi-jongeren, wijst eveneens in deze richting. Wie niet voldoet aan dominante beelden met betrekking tot mannelijkheid/vrouwelijkheid, wordt afgestraft, zowel door hetero's als door holebi's (Dewaele, Van Houtte et al. 2008). Peumans (2011) stelt eveneens vast dat sommige allochtone holebi's een afkeer hebben van stereotiep gedrag. Het idee van een 'superhomo', is iemand die 'verwijfd' is. De afkeer voor dergelijk stereotiep gedrag kan men interpreteren als een streven naar 'schijnbare normaliteit' door een goede aanpassing. Aan de basis hiervan zou geïnternaliseerde homofobie⁷ liggen.

We kunnen besluiten dat voor Vlaanderen de kennis met betrekking tot holebi's van niet-Belgische origine beperkt is. Inzicht in coming-out of coming-in vormt hierop geen uitzondering. Rosaria concludeerde dat coming-in eerder samenhangt met zelf-identificatie, positieve relaties en meer steun vanwege de familie. Etniciteit zou minder een rol spelen. We moeten echter voorzichtig zijn om zomaar resultaten van Amerikaans onderzoek te transporteren naar de Vlaamse context. Greene beklemtoont het belang van gendernormen binnen verschillende etnische culturen te onderzoeken teneinde een goed begrip te krijgen wat het betekent een homoseksuele man/vrouw te zijn binnen een bepaalde socio-culturele context. Zij reikt concrete topics aan die daarbij aan bod kunnen komen. Vlaams onderzoek onder Marokkaanse jongeren wijst bij deze groep in de richting van een dubbele standaard met betrekking tot seksualiteit voor jongens en meisjes. Wat coming-out en coming-in betreft, stellen we vast dat

⁷ Peumans baseert zich op Gofman 1963 en Skelton en Valentine 2003.

Rosaria coming-in in samenhang ziet met een zelfidentificatie. De Zzzip toont aan dat hoewel jongens sneller tot zelfidentificatie komen dan meisjes, zij er langer over doen om zich te outen. Over coming-in wordt hier echter niets gezegd. Mogelijk is die dus bij jongens wel sneller om die reden. Dit kan versterkt worden door een cultureel sterkere afbakening van mannelijke heteroseksualiteit in vergelijking met vrouwelijke heteroseksualiteit. Hetzelfde fenomeen zou ook vrouwelijke holebi's minder zichtbaar maken. Het zal dus van belang zijn dergelijke zaken te onderzoeken bij holebi's met een niet-Belgische achtergrond.

2.4. "Antwerp Pride: for gay people and their friends"

"Antwerp pride. For gay people and their friends". Het is de slagzin die nu reeds de aankondiging vormt voor editie 2012 van het Antwerp pride festival. Het welkomstwoord op de website van editie 2011 wordt verzorgd door de schepenen van respectievelijk sociale zaken, diversiteit en loketten en voor cultuur en toerisme. Daarnaast ook een welkomstwoord door de – overigens zwarte – 'Mister leather Belgium 2011'. Dat er beleidsaandacht gaat naar holebi's in Antwerpen moge duidelijk zijn. We trachten kort een beeld te geven van de populatie holebi's op Antwerpse bodem en de initiatieven die vanuit het stedelijk beleid en de holebiverenigingen ontplooid worden, met specifieke aandacht voor de doelgroep van dit onderzoek.

Als we een schatting zouden maken van het aantal holebi's in Antwerpen, kunnen we ons baseren op survey onderzoek (Vincke en Stevens 1999) waar men uitkomt op 3% tot 7% van de bevolking die zich als holebi identificeert. Indien uitgegaan wordt van een aandeel van 5%, dan betekent dit dat de stad Antwerpen ongeveer 24.000 holebi's telt. Gezien de aantrekkingskracht van een stad als Antwerpen op nieuwkomers en het etnisch cultureel sterk gemengd karakter van de huidige bevolking, kunnen we verwachten dat binnen deze plusminus 23.000 holebi's ook heel wat personen van niet-Belgische origine zijn. Meer dan een derde van de Antwerpenaren heeft immers allochtone roots. Dit gemiddelde verbergt grote verschillen tussen de districten. In de districten Borgerhout en Antwerpen loopt dit op richting de helft van de bevolking. Berendrecht-Zandvliet-Lillo en Ekeren halen rond de 10% (Dienst Bevolking Stad Antwerpen, 2010).

De stad Antwerpen heeft sinds 2008 twee plannen met betrekking tot diversiteit: het "Stadsplan diversiteit 2008-2012" en het beleidsplan "Samenleven in diversiteit 2009-2011". Beide plannen geven eerder algemene lijnen weer met betrekking tot het beleid. Zo spreekt het stadsplan diversiteit van "Aanmoedigen van externen om diversiteit in hun organisatie een plaats te geven". Ook de "beleving van de eigen identiteit" en "mekaar beter begrijpen" zijn algemene doelstellingen. Het beleidsplan samenleven in diversiteit is geschreven in opdracht van het Vlaams minderhedendecreet. Het heeft aandacht voor brede diversiteit, maar de focus ligt op etnisch-culturele minderheden. De beleidsplannen van de stad Antwerpen gaan uit van de stelling dat er achterstelling en discriminatie is, (ook) met betrekking tot holebi's.

Naast deze eerder algemene plannen is er de convenant die de stad afgesloten heeft met HRH. De opvolging van deze convenant gebeurt door de dienst diversiteit. In de convenant zijn expliciet doelstellingen met betrekking tot inter-culturaliseren opgenomen. Voor HRH betekent dit dat na projectmatige aandacht voor interculturaliteit (binnen de projecten Mazungumzo en Toledo) nu ook een werkgroep

interculturaliseren is opgericht en gewerkt wordt aan een diversiteitsplan dat voor structurele aandacht voor diversiteit moet zorgen. Specifieke werkingen rond holebi's van niet-Belgische origine, vinden we terug bij Shouf Shouf (beperkt tot Antwerpen en lidvereniging van HRH), Omnia en Merhaba (deze laatste heeft een landelijke werking).

De dienst diversiteit van de stad staat tevens in voor de publicatie van de holebigids in overleg met HRH. In deze gids wordt een overzicht gegeven van de verschillende holebiverenigingen in Antwerpen.

Ofschoon een structurele aanpak van interculturaliteit dus in de steigers staat wat HRH betreft, kunnen we alvast enkele theoretische bemerkingen gemaakt worden bij het discours rond interculturaliseren van de mainstream holebiverenigingen. De vraag is vanuit welk standpunt wie uitgenodigd wordt om waaraan deel te nemen.

Voor Vlaanderen is er niet erg veel onderzoek met betrekking tot de specifieke kenmerken van de holebi-scene. Dewaele (2010) onderscheidt zowel positieve als negatieve waarderingen bij holebi-jongeren wat de gay community betreft. Enerzijds is er kritiek vanuit een geïnternaliseerde homonegativiteit. Holebi's die heersende gendernormen overtreden, stellen daarmee holebi's als groep in een negatief daglicht. Anderzijds is er het gevoel van gedeelde ervaringen en begrip, een toffe sfeer in het uitgaansleven en het gevoel deel uit te maken van een grote 'familie'. De holebi-scene schept eveneens mogelijkheden om te ontsnappen aan de heteronormativiteit binnen de samenleving. Peumans (2011) laat verschillende eerste generatie holebimigranten aan het woord met betrekking tot hun ervaringen. Ook bij hen blijkt coming-out en deelname aan de homo-scene een paradoxaal gegeven. Asielzoekers worden gestimuleerd om deel te nemen aan het verenigingsleven (wat geldt als een indicatie van een 'authentieke' holebi-identiteit), maar het maakt hen kwetsbaar voor kritiek en marginalisering binnen hun etnische gemeenschap. Dit geldt evenzeer voor virtuele ruimtes, waar Peumans als voorbeeld een participant vermeld die er twee Facebook-accounts op na houdt en via de privacy-instellingen rigide aan zichtbaarheidsmanagement doet.

McQueeney (2009) waarschuwt dat het normaliseren van een holebi-identiteit via een discours dat draait rond klassieke gezinswaarden (een monogaam huwelijk en eventueel kinderen) mogelijk die holebi's uitsluit die zich meer in de marge bevinden. Bovendien gaat een intern discours rond inclusiviteit uit van een geprivilegieerde groep die een andere, achtergestelde groep moet aanvaarden. Het simultaan beschouwen van etniciteit, gender en seksuele voorkeur, toont de nood van een intersectioneel kader aan. Het in vraag stellen van de ene grens (hetero/holebi) kan immers andere grenzen versterken. Een holebibeweging en een beleid dat gericht is op gelijkere kansen (en/of uitkomsten) zonder deze qua inhoud als sociale constructie in vraag te stellen, zal nooit in de geleefde ervaringen van alle leden van de doelgroep tot uiting komen (Rahman 2010).

Casey (2004) stelt dat voornamelijk lesbische vrouwen en sommige homomannen een beperkte claim kunnen maken op inclusie binnen de 'gay scene'. Het expliciet en impliciet openstellen van de holebi-scene voor heterovrouwen – voornamelijk via hun vriendschap met homomannen en door het feit dat het een omgeving is waar zij zich 'ongestoord' kunnen vermaken zonder ongewilde aandacht van heteromannen (Valentine en Skelton 2003) – heeft gevolgen voor de normen met betrekking tot seksuele en genderidentiteit binnen de holebi-scene. Holebiggelegenheden zouden steeds

meer de focus leggen op consumptie van vrijetijdservaringen, waar het claimen van een homoseksuele of lesbische identiteit niet langer volstaat als toegangsticket. Dit is van belang wanneer we vaststellen dat Antwerpen middels de communicatie rond de Antwerp Pride mee stapt in een verhaal van city marketing. De glamoureuze, kosmopolitische aspecten van de holebi-scene, zouden voornamelijk working class lesbische vrouwen afstoten. Politieke en ideologische doelstellingen van de holebibeweging zouden op gespannen voet staan met een volgens gender en sociale klasse gestructureerde consumptiecultuur (Taylor 2008). De organisatie van op lesbiennes gerichte fuiven met expliciet seksueel getint promotiemateriaal, versterkt een stereotiep lagere sociale klasse concept van seksualiteit, terwijl de inkomsgelden beletten dat dergelijk publiek massaal aanwezig zou zijn (Oswin 2008). In plaats van ondersteunend zou de homo scene op die manier eerder een negatieve impact op zelfbeeld en welzijn hebben. We moeten evenwel opmerken dat deze evolutie niet opgaat voor elke stedelijke holebicultuur. In landen/steden waar een eerder negatief klimaat ten aanzien van holebi's heerst, is er meer nood aan een afgeschermd homo-scene. Vooral de lesbische scene zou vaak minder zichtbaar en commercieel zijn (Valentine en Skelton 2003).

In dit kader is het dus van belang na te gaan hoe holebi's zowel de commerciële scene als het verenigingsleven ervaren. Hoewel we aandacht hebben voor de verschillen tussen beiden, zien we ook kruisbestuivingen. Zo is 'De Magneet', een trimesteriële uitgave van HRH, afhankelijk van inkomsten uit advertenties. Met betrekking tot dergelijke scheidingslijnen, stellen we vast dat de Antwerpse scene grotendeels gemengd is (man/vrouw en hetero/holebi). HRH bevindt zich aan de Draakplaats in de Antwerpse Zurenborgwijk (dichtbij Cogels-Osylei en station Antwerpen-Berchem). In hetzelfde pand is het commercieel uitgebate "Café Den Draak" gevestigd. Hoewel middels een regenboogvlag een duidelijke hint wordt gegeven richting hun doelpubliek, wil HRH ook een ontmoetingsplaats zijn voor 'sympathisanten' en richt Den Draak zich op een breed publiek. De meeste lidverenigingen van HRH staan open voor iedereen, hoewel er een aantal specifieke werkingen zijn waar ondermeer gender, etniciteit en leeftijd een criterium zijn. Binnen de commerciële scene zijn er grootschalige fuiven in discotheek 'Red & Blue'. 'CdL Antwerp' organiseert er fuiven voor "gay women and open minded friends". Voor mannen is er wel een striktere scheiding, zo worden op zaterdag fuiven 'men only' georganiseerd. 'D-club' profileert zich als "A trendy place for open minded party people" met een minimumleeftijd en verplicht identiteitskaart en lidkaart. Naast enkele meer grootschalige zaken zijn er ook nog kleinere cafés verspreid over het stadscentrum. Een aantal daarvan zijn gelegen aan de 'Van Schoonhovenstraat', aan de stationsbuurt, waar historisch gezien de meeste holebicafé's gelegen zijn.

3. Methodologie

Gezien de korte looptijd van het onderzoek, het explorerend karakter ervan, de gevoelige aard van het onderwerp en de onzichtbaarheid van de doelgroep, is een kwalitatieve methode aangewezen. Kwalitatief onderzoek laat immers toe om een complexe sociale werkelijkheid te beschrijven en in kaart te brengen. Binnen een kwalitatief kader kan inzicht verworven worden in de procesmatige aspecten van coming-out en coming-in bij deze groep. We willen immers nagaan hoe deze processen gestructureerd worden door de sociale context (met bijzondere aandacht voor gender en etniciteit). Hierbij willen we uitgaan van de betekenissen die door de doelgroep zelf verleend worden aan hun sociale omgeving (Maso en Smaling 1998). We gebruikten het diepte-interview als methode. Vijfentwintig interviews werden afgenomen, bij vijftien mannen en tien vrouwen. Daarnaast werd een reeks sleutelfiguren bevraagd, voornamelijk afkomstig uit het holebiverenigingsleven.

3.1. Selectie respondenten

De selectie van de respondenten gebeurt via een selecte steekproef met het doel een getrouw beeld van de variatie te krijgen binnen de specifieke populatie. Op basis van de (ruime) onderzoeksvraag en de literatuur streven we minimaal variatie na met betrekking tot gender, herkomstland, generatie van de migratie en leeftijd. Bij de bepaling van de steekproefomvang in kwalitatief onderzoek hanteren onderzoekers vaak het criterium van de (theoretische) verzadiging. Dit houdt in dat het zoeken naar nieuwe gevallen pas stopt, wanneer er herhaaldelijk geen nieuwe informatie meer binnenkomt. Dit impliceert dat de steekproefgrootte niet van tevoren kan bepaald worden, maar pas in de laatste fase van het onderzoek blijkt (Maso en Smaling 1998). Gegeven de beschikbare tijd en financiële middelen en gezien de grote heterogeniteit binnen de doelgroep, richten we ons op vijfentwintig diepte-interviews met ongeveer de helft afgenomen bij mannen en de helft bij vrouwen. Theoretische verzadiging bereiken is quasi onmogelijk binnen dit opzet. Het zal veeleer de doelstelling zijn om een diversiteit aan verhalen weer te geven die een complexe sociale werkelijkheid kunnen beschrijven. Een verdere uitdieping voor subdoelgroepen in verder onderzoek zal noodzakelijk blijken.

De doelgroep 'allochtone holebi's' is zeer ruim. Het kan gaan om nieuwkomers of tweede of derde generatie migranten. De herkomstlanden zijn schier oneindig. Gezien het explorerend karakter van het onderzoek, wensen we deze diversiteit mee te nemen. We streven met betrekking tot herkomstland een mix na die aansluit bij de populatie 'allochtonen' binnen Antwerpen. We zoeken een evenredig aantal mannen en vrouwen en een spreiding in leeftijd.

De twee belangrijkste criteria voor onze respondentenselectie zijn etniciteit en seksuele voorkeur. Dit stelt ons voor de nodige uitdagingen. Holebi's vormen immers een 'onzichtbare populatie' (Dewaele, Van Houtte et al. 2008), er zijn geen populatiegegevens beschikbaar. Wat etniciteit betreft, staan we min of meer voor hetzelfde probleem. Aangezien we zowel nieuwkomers als generatiemigranten includeren, is ook deze populatie niet zichtbaar en afgebakend. Tweede of derde generatie 'migranten' hebben immers veelal de Belgische nationaliteit.

Voor het werven van respondenten werden dan ook verschillende kanalen gebruikt. Het internet vormde daarbij een belangrijk medium. Een voordeel van het internet is immers dat men er toegang vindt tot moeilijk te bereiken populaties. Op internet verenigen mensen zich op basis van gedeelde interesses of kenmerken. Verschillende studies wijzen uit dat holebi-jongeren actiever aanwezig zijn op sociale netwerksites dan hun heteroseksuele leeftijdsgenoten (Hillier, Kurdas et al. 2001; Piskorski 2007). Dit kan verschillende verklaringen hebben. Het leven in een dominant heteroseksuele omgeving maakt het internet een kanaal om andere holebi's te ontmoeten. Dit kan met het oog op sociaal contact, het zoeken naar een (seks)partner, het uitwisselen van ervaringen en informatie, steun zoeken ... De anonimiteit die internet biedt, is een extra troef voor groepen die een gestigmatiseerde identiteit hebben en selectief zijn in hun zelfonthulling (Corell 1995; Nieto 1996; Haag en Chang 1997; Weinrich 1997).

Werken met sociale netwerksites kent echter ook een aantal beperkingen. Er is geen zekerheid omtrent valse, dubbele of inactieve profielen of meer algemeen het verloop op een site van de gebruikers. Hierdoor is het bepalen van een steekproefkader of het becijferen van respons geen evidentie. Als onderzoeker is er weinig zicht op eventuele systematische verschillen tussen personen die wel of niet reageren op een oproep (Wright 2005).

Daarbovenop is er een drempel voor personen die geen toegang hebben tot internet. Zij worden mogelijk uitgesloten van het onderzoek. Hiertegen kunnen we echter opwerpen dat enerzijds via snowball methodiek ook respondenten bereikt werden die mogelijk niet via internet bereikt kunnen worden. Snowball houdt in dat het eigen netwerk en respondenten die reeds gecontacteerd werden, aangesproken worden om op hun beurt het eigen netwerk te scannen op mogelijke respondenten. Anderzijds moet de ongelijke toegang tot internet ook genuanceerd worden. Zo was er een kort contact via een datingsite met een man die zich duidelijk in een internetcafé bevond (te zien via webcam) en die contacten voor betaalde seks zocht. Een bezoek aan het Boysproject leerde dat de mannen die naar de drop-inn komen, daar gratis gebruik kunnen maken van internet. Dit zijn slechts twee voorbeelden van leden van de doelgroep die ondanks hun gemarginaliseerde positie toegang hebben tot het internet.

Het posten van een oproep op een internetforum of het direct aanspreken van mensen via mail, kan door sommigen ervaren worden als een schending van hun privacy of als spamming (Andrews, Nonnecke et al. 2003; Hudson en Bruckman 2004). Voor gestigmatiseerde groepen kan de anonimiteit die het internet biedt op gespannen voet staan met de drive van de onderzoeker om informatie te vergaren. Dit maakt een ethische opstelling van de onderzoeker noodzakelijk. De bezorgdheden van de respondenten met betrekking tot privacy en anonimiteit dienen opgenomen te worden in de methodologie. Dit betekent dat er niet enkel rekening gehouden wordt met de omstandigheden waarin de respondenten zichzelf representeren, maar deze omstandigheden ook actief ondersteund worden (Broad en Joos 2004).

Een voorbeeld hiervan is de bekommernis van de respondenten met betrekking tot hun anonimiteit. Zo werd voorafgaand aan het interview met de respondent besproken of er beperkingen waren aangaande welke groepen van personen het interview mogen uittypen. Zo waren er verschillende respondenten die niet wensten dat er jobstudenten ingezet zouden worden voor transcriptie indien deze afkomstig waren uit de eigen etnische gemeenschap.

Dit neemt niet weg dat een deel van de doelgroep positief staat tegenover wetenschappelijk onderzoek. Dit kan gestimuleerd worden door de relevantie van het onderzoek voor de doelgroep zelf aan te geven en een diplomatische dialoog op te starten na een eerste reactie. Vertrouwen opbouwen is een sleutelbegrip. Van belang hierbij is zo min mogelijk labels te gebruiken die mogelijk niet aansluiten bij de beleving van de doelgroep. Dit heeft betrekking op zowel seksuele oriëntatie als etniciteit. Best is zoveel mogelijk uit te gaan van zelfdefinitie door de respondenten. Men dient voldoende informatie met betrekking tot de studie te verschaffen en eventueel referenties van de onderzoeker die de wetenschappelijkheid van de studie en de vertrouwelijke aard van de informatieverzameling onderlijnen. Uiteraard dienen de resultaten van het onderzoek ter beschikking gesteld te worden aan de respondenten (Reid 1996; Wright 1999; Andrews, Nonnecke et al. 2003). Dit is van belang bij gestigmatiseerde groepen en in het bijzonder bij groepen met een dubbele minderheidsstatus zoals holebi's met niet-Belgische roots (Wheeler 2003).

Verschillende relevante verenigingen werden gevraagd een oproep voor respondenten te verspreiden via hun netwerk en/of via hun website/facebookpagina. Het gaat ondermeer om: HRH, Atthis, Merhaba, Shouf Shouf, Wel Jong Niet Hetero, studentenvereniging Flamingo's, Ellavzw en ViaVeneto. Bijna alle verenigingen reageerden positief. Hiermee worden allicht vooral mensen aangesproken die bekend zijn met verenigingen, hoewel het niet uitgesloten is dat dit contact beperkt blijft tot internetcontact.

Verschillende sleutelfiguren werden aangesproken met de vraag de oproep via hun netwerk te verspreiden. Dit werd eveneens gevraagd aan de respondenten die reeds geïnterviewd werden.

Daarnaast werd een profiel aangemaakt op zowel een lesbische als een homo datingsite. Dit was een tweede manier om mensen te bereiken die mogelijk geen contact hadden met het verenigingsleven. Voor het bereiken van bi- en homomannen was dit 'Gayromeo'. Voor biseksuele en lesbische vrouwen 'Girls-dating' en 'chat.to.be'. Op de datingsite voor mannen was het mogelijk profielen te selecteren op basis van 'afkomst'⁸. In combinatie met de regio 'Antwerpen, leverde dit bijna vierhonderd profielen op. Deze werden individueel aangeschreven met uitleg over het onderzoeksproject en de vraag mee te werken aan een interview. Bij 'Girls-dating' werd eveneens geselecteerd op basis van afkomst. Hier ging het om een tachtigtal profielen. Via de facebookpagina van 'CdL-Antwerpen'⁹ werden vijfenveertig personen aangeschreven op basis van hun naam.

We geven hier een overzicht van het profiel van de respondenten aan de hand van een tabel die informatie met betrekking tot de belangrijkste selectievariabelen bevat. Dit gaat om het geslacht van de respondent en de origine (waarbij we verwijzen naar de nationaliteit van de respondent zelf of naar de nationaliteit van de ouders in het geval van tweede generatie). We geven ook aan of het om een nieuwkomer gaat of tweede generatie. Tot slot geven we ook de leeftijd van de respondenten mee. Om de respondenten te beschermen, werd gekozen voor fictieve namen.

⁸ Latino, Arabisch, Mediterraan, Aziatisch, Zwart, Indiaas en Gemengd.

⁹ Café de Love is een tweewekelijkse fuif voor 'gay women and their open minded friends'.

Naam	Geslacht	Origine	Generatie	Leeftijd
1. Marouane	M	Marokkaans	1 ^{ste}	29
2. Rafik	M	Algerijns	1 ^{ste}	41
3. Sjamil	M	Tsjetsjeens	1 ^{ste}	33
4. Jaouad	M	Marokkaans	2 ^{de}	37
5. Vincent	M	Chinees – Belgisch	2 ^{de}	32
6. Maykel	M	Cubaans	1 ^{ste}	45
7. Roger	M	Kameroenees	1 ^{ste}	26
8. Bernard	M	Indonesisch-Nederlands	2 ^{de}	37
9. Bogdan	M	Roemeens	1 ^{ste}	34
10. Yochanan	M	Israëlish	1 ^{ste}	40
11. Samuel	M	Kameroenees	1 ^{ste}	33
12. Milan	M	Servisch	1 ^{ste}	36
13. Ian	M	US-Filipijns	1 ^{ste}	30
14. Nacer	M	Marokkaans	3 ^{de}	27
15. Dimitar	M	Bulgaars	1 ^{ste}	24
16. Irena	V	Pools	1 ^{ste}	34
17. Theresa	V	Spaans	2 ^{de}	39
18. Valentina	V	Italiaans-Belgisch	2 ^{de}	30
19. Nawal	V	Marokkaans	2 ^{de}	23
20. Sibel	V	Turks-Belgisch	2 ^{de}	26
21. Neza	V	Marokkaans	2 ^{de}	28
22. Penelope	V	Zuid-Afrikaans	1 ^{ste}	32
23. Nouria	V	Algerijns-Belgisch	2 ^{de}	40
24. Yael	V	Israëlish-Belgisch	1 ½	27
25. Monia	V	Tunesisch-Belgisch	2 ^{de}	19

3.2. Dataverzameling en -analyse

De interviews zijn semigestructureerd. Door slechts met een beperkte topic list te werken blijft de informatieverzameling open en flexibel maar met voldoende controle door de onderzoeker. Een minimale interventie door de onderzoeker is het streefdoel om tot een maximale informatieverzameling te komen. Om dergelijke vragen gericht te kunnen stellen, gebruiken we een topiclijst die gebaseerd is op relevante onderwerpen en onderzoeksvragen zoals we die afleidden uit de literatuurstudie. Hierbij komen drie grote onderwerpen aan bod: de niet-Belgische roots van de respondent, zijn/haar coming-out en zijn/haar coming-in traject. Greene (1994) en Yip (2004) bespraken we

reeds in de literatuurstudie. Ter aanvulling werd ook nog een analyse gemaakt van 'Mijn Liefde Mijn geluk', een niet wetenschappelijke publicatie waarin een soort biografie wordt geschetst van 24 Nederlandse en Vlaamse holebi's met moslimachtergrond (El Kaka and Kursun 2002). Dit leidde ons tot de volgende topics die we als mogelijke drempels, behoeftes of pushfactoren zien met betrekking tot coming-out en coming-in:

- De aard en intensiteit van (religieuze) waarden binnen de cultuur
- Het belang dat aan voortplanting en aan het huwelijk wordt gehecht
- Het discours omtrent seksualiteit binnen de cultuur
- Het belang van banden met de etnische gemeenschap
- De mate van integratie of assimilatie in de dominante cultuur van het individu en/of zijn van familie en het verleden van de etnische gemeenschap inzake discriminatie of onderdrukking binnen de dominante gemeenschap
- Het belang van familieverbanden en familie-eer
- De positie als dubbele minderheid (etnisch/religieus en qua seksuele oriëntatie)
- Socio-economische achterstelling

Elk onderwerp wordt aangesneden met een weinig bedreigende en brede openingsvraag ('Kan je me schetsen in welke zin je niet-Belgische roots hebt?', 'hoe je coming-out verlopen is'). Deze openingsvraag stelt de respondent in staat om zelf relevante thema's aan te reiken en laat de onderzoeker toe op deze thema's in te spelen al naargelang de relevantie met betrekking tot de onderzoeksvragen. De topiclijst is verder niet zozeer sturend bedoeld maar wel om de onderzoeker te helpen bij het in kaart brengen van alle relevante informatie. De topiclijst wordt dus niet vraag per vraag afgewerkt. Het is belangrijk dat er zich doorheen het interview een spontaan gesprek kan ontwikkelen. De topiclijst omvat samengevat vragen met betrekking tot coming-out (aan wie vertel je het wel/niet, waarom, welke reacties krijg je of verwacht je ...) coming-in (hoe heb je andere holebi's ontmoet, zoeken naar informatie, ervaringen met uitgaansgelegenheden of verenigingen, ervaringen met discriminatie en vooroordelen ...). Zoals gezegd kan door de respondent zelf ook informatie worden aangereikt waarop de onderzoeker verder gaat. Dit kan door verschillende technieken aan te wenden: uitbreiding, echo, verduidelijking, herhaling, samenvatting en confrontatie (Billiet 1990).

Gezien de gevoelige aard van het onderwerp, was het de respondent die de plaats van het interview bepaalt. Het is immers van belang dat het interview plaatsvindt in een veilige omgeving. Dit was bij de respondenten thuis, op hun werk, op een terrasje of op een pleintje of op het kantoor van de onderzoeker. De gesprekken duurden gemiddeld één uur. Het kortste gesprek duurde 35 minuten, het langste een 2 uur en 40 minuten. De gesprekken werden, met toestemming van de respondenten, digitaal opgenomen. Vooraf werd besproken of er beperkingen waren met betrekking tot het beluisteren van de interviews door derden. Ook werd informatie gegeven aangaande de anonimisering van het materiaal bij de verwerking.

De interviewer maakte zowel tijdens als na het interview notities over de rode draad doorheen het interview, non-verbaal gedrag van de respondent, persoonlijke interpretaties enzovoort. De onderzoeker typte de interviews uit en hiervoor werd eveneens beroep gedaan op verschillende jobstudenten. Hierbij werd rekening gehouden met de wensen en bekommernissen van de respondenten. De onderzoeker controleerde de transcripts, corrigeerde ze (bijvoorbeeld in geval van moeilijk

verstaanbare passages) en vulde ze aan waar nodig (wat betreft non-verbaal gedrag, emoties enzovoort).

De afname van de interviews gebeurde tussen september en december. In totaal werden 25 respondenten geïnterviewd. Naast de individuele respondenten vonden nog een aantal andere gesprekken plaats met relevante actoren:

- 5/9 Gesprek Omnia (1)
- 14/9 Gesprek medewerkers dienst diversiteit stad Antwerpen (2)
- 17/9 Focusgroep onthaalmedewerkers HRH (7)
- 28/9 Gesprek Merhaba (2)
- 29/9 Gesprek medewerker Boysproject (1)
- 12/10 Groepsgesprek Boysproject (7)
- 26/10 Gesprek onthaal Enig Verschil (1)
- 10/11 en 16/11 Gesprek medewerkers WJNH (2)
- 30/9 Gesprek vrijwilligers Shouf Shouf (2)

De 34 verkregen transcripts vormden de aanzienlijke hoeveelheid te analyseren datamateriaal. Voor de verwerking van de data maakten we gebruik van het softwarepakket NVivo 9. Dit softwarepakket laat toe om het verzamelde materiaal te coderen. Bij het coderen krijgen tekstfragmenten één of meerdere codes toegekend. Deze codes verwijzen naar concepten (bijvoorbeeld 'coming-in', 'zichtbaarheid van de organisatie') zoals de onderzoeker deze benoemt. Het rapporteren van de resultaten weerspiegelt dan een groeperen en (hiërarchisch of causaal) in verband brengen van verschillende tekstfragmenten op basis van deze codes. De topiclijst zoals vooraf opgesteld, fungeerde daarbij als leidraad om de data te ordenen. De verschillende onderwerpen werden ondergebracht in een boomstructuur:

Coming-out

- Behoeftes
 - o (Religieuze) waarden binnen de cultuur
 - o ...
- Drempels
 - o (Religieuze) waarden binnen de cultuur

Coming-in

- Behoeftes
 - o ...
- Drempels
 - o ...

Hieruit blijkt dat we er van uitgaan dat aspecten die te maken hebben met waarden, socio-economische positie ... zowel drempels als behoeftes kunnen creëren en dit voor zowel coming-in als coming-out.

4. Resultaten

De respondenten werden kort bevestigd over hun migratiegeschiedenis, familiesamenstelling en sociodemografische kenmerken. Vervolgens werd dieper ingegaan op coming-out (4.1) en coming-in (4.2). Voor beide processen werd nagegaan welke de drempels en behoeften er zijn en in welke zin gender en etniciteit hierin een rol spelen. Vrijwel alle respondenten hebben zich geout tegenover één of meerdere (heteroseksuele) personen uit hun omgeving. We bespreken de motieven om dit wel te doen (4.1.1) en gaan na welke redenen of obstakels er zijn om het niet te doen (4.1.2). In 4.1.3 bespreken we strategieën die gevolgd worden om een coming-out mogelijk te maken. Ongeacht een eventuele coming-out hebben alle respondenten behoefte (gehad) aan een soort van coming-in of contact met andere holebi's. Er zijn diverse motieven voor een coming-in en eveneens diverse obstakels (4.2.1). Het internet vormt omwille van ondermeer de mogelijkheden tot anoniem contact een laagdrempelig medium voor een coming-in. Er zijn echter ook specifieke risico's of nadelen aan verbonden (4.2.2). Naast deze 'virtuele scene' zijn er ook fysieke uitgaansgelegenheden. We bespreken de voor- en nadelen die de respondenten ondervinden bij hun coming-in. Hierbij staan we specifiek stil bij het al dan niet gemengd karakter van de holebi-scene: gemengd hetero/holebi en gemengd man/vrouw (4.2.3). In navolging daarvan bespreken we het interculturele karakter van de holebi-scene (4.2.4). Tot slot bekijken we in welke zin holebiverenigingen een specifieke rol kunnen vervullen naast de commerciële holebizaken. Onder conclusies en aanbevelingen (5) bekijken we welke vaststellingen we kunnen maken met betrekking tot het snijpunt gender, etniciteit en seksuele oriëntatie (5.1) en welke aanbevelingen mogelijk zijn (5.2).

4.1. Coming-out

De meeste respondenten hebben zich geout tegenover één of meerdere personen uit hun omgeving die zelf hetero zijn. Voor sommige respondenten was dit geen grote stap, voor het merendeel lag dit wel moeilijk. Een aantal respondenten is niet geout tegenover de ouders, zij die het wel deden zagen daardoor soms het contact (tijdelijk) verbroken of ernstig verstoord.

4.1.1. De imperatief van zelfonthulling

De respondenten geven voornamelijk drie redenen om een coming-out te doen. Ten eerste het belang van zelfonthulling voor een goede relatie met anderen. Ten tweede het belang van zelfonthulling voor het eigen welbevinden. Ten derde coming-out als een maatschappelijk engagement. Deze motieven beletten echter niet een eigen invulling te geven aan 'coming-out'. Er is de optie om authentiek te leven zonder tegenover de brede omgeving expliciet getuigenis af te leggen van de seksuele voorkeur.

Algemeen en in het bijzonder in relatie tot personen waarmee men zich sterk verbonden voelt, wil men zichzelf kunnen zijn. Zo is men ervan overtuigd dat een goede relatie met iemand een zekere zelfonthulling vereist. Men wil niet liegen, maar authentiek zijn in belangrijke relaties. Roger, gevlucht uit Kameroen nadat hij betrapt werd met zijn vriend, motiveert zijn coming-out kort maar krachtig:

"I told my father. He was shocked; he said 'I am disappointed in you'. I said 'I have to tell you, because you are my father.'" (Roger)

Vrienden of familieleden stellen geregeld vragen naar een eventuele partner. Zeker indien men een relatie heeft, wordt het op dat moment moeilijker dit te verzwijgen of te verbergen. In die zin is het meteen duidelijk dat een coming-in – die de kans op een partnerrelatie vergroot – de druk kan verhogen om een coming-out te doen. Het betekent ook dat een coming-in om dezelfde reden vermeden kan worden. We komen hierop later terug.

Het gevoel niet open te kunnen zijn over het leven dat men leidt tegenover de eigen familie, weegt zwaar. Valentina gaat niet langer op bezoek bij de familie in Sicilië nadat haar vader te kennen gaf dat hij liever heeft dat men 'het' daar niet weet. Yael ging bijna wekelijks de sjabbat vieren bij haar ouders. Toen haar partner na zes jaar nog steeds als een buitenstaander behandeld werd door aanwezige familieleden, brak ze met deze gewoonte. Haar jongere broer zegt zijn zus niet meer te willen kennen indien ze met haar vriendin zou trouwen en een gezin stichten. Nacer liep van huis weg omdat hij niet over zijn gevoelens kon praten. Het contact met zijn moeder werd hersteld nadat via een hulpverlener duidelijk werd gemaakt dat het 'oké' is dat hij homo is. Sibel is de dochter van een Turkse vader en een Belgische moeder. Ze leidde jarenlang een dubbelleven waarbij ze haar seksuele oriëntatie verborgen hield voor haar vader. Over de beslissing om haar coming-out te doen, zegt ze:

"Kijk, als ge nu voordoet en blijft liegen, ge gaat u meer hechten aan uw vader ... Ik was al zo gehecht aan mijn vader, dat het moeilijker en moeilijker ging worden om dat te verwerken. Want ik wist dat hij ging opstappen en ging vertrekken en mij nooit niet meer ging willen zien." (Sibel)

Haar vader stapte effectief op van tafel en heeft sindsdien niet meer met zijn dochter gesproken.

Ook wanneer men een negatieve reactie verwacht, wil men dit dus niet noodzakelijk uit de weg gaan. Sibel deed dit vanuit het belang dat ze hechtte aan de relatie met haar vader en ter wille van haar eigen welzijn. Soms geeft men ook redenen aan die de eigen persoon overstijgen. Net het feit dat holebiseksualiteit een maatschappelijk taboe-onderwerp is, maakt van een coming-out immers een engagement dat de eigen persoon overstijgt. Zo geeft Monia aan dat de personen aan wie ze tot hiertoe haar coming-out heeft gedaan, wellicht 'niet-representatief' zijn voor de bredere samenleving. Ze verwijst hierbij naar de universitaire omgeving en vooral de politieke jongerenbeweging waarin ze actief is. In deze milieus zou men doorgaans positiever tegenover holebi's staan. Desalniettemin voegt ze eraan toe het onderwerp niet uit de weg te gaan wanneer ze wel een negatieve reactie verwacht:

"Tegen Marokkaanse jongeren of zo of mensen die daar negatief tegenover zouden kunnen staan, heb ik dat nog niet tegen kunnen zeggen ... Maar ik ga dat zeker ... ik ga dat wel doen ... dat gaat niet tof zijn maar ... er zijn nog allochtone jongens en meisjes of van Maghrebijnse origine die daar niet voor kunnen uitkomen. En daarvoor zou ik dat wel tegen die mensen zeggen. Want uiteindelijk ... er zijn evenveel holebi's onder allochtonen maar dat zie je minder omdat dat zo slecht aanvaard wordt." (Monia)

Nacer heeft zich in het verleden politiek geëngageerd rond het thema en Nouria heeft enkele jaren geleden een interview aan 'Jammers' gegeven. Nouria en Yael stelden de

vraag of het niet beter was met hun echte naam deel te nemen aan het onderzoek, om een hart onder de riem te steken voor die meisjes die nog niet geout zijn.

Dit betekent echter niet dat het achterwege laten van een expliciete coming-out noodzakelijk als problematisch ervaren wordt. Bovendien is het ook niet zo dat men hierover liegt. Mede onder invloed van haar toenmalige partner, heeft Neza zich ondertussen geout aan verschillende vrienden en collega's. Voordien, en wanneer ze vrijgezel is, doet Neza er vooral het zwijgen toe:

"... da's een onderwerp dat niet te vermijden valt. En ik weiger om daarin te liegen of om een verhaal op te hangen. (...) Nee daar heb ik echt geen zin in. Heb ik nooit gedaan. Dat wil ik ook, hopelijk, nooit doen. Dus dan val ik gewoon stil: 'ah nee, er is niemand momenteel, ja dat komt nog wel'." (Neza)

In sommige gevallen is het 'holebibleven' van de respondent dus niet verborgen, hoewel het onuitgesproken blijft. Jaouad, Milan, Yochanan, Theresa, Nawal en Neza introduceerden hetzij hun partner hetzij openlijk holebivrienden in een familiale setting op een moment dat ze nog niet out waren. Jaouad beklagt er zich over dat hij in die zin opener is dan zijn toenmalige partner die wel uit de kast is.

"Ik die niet geout ben, heb hem aan veel meer mensen voorgesteld dan dat hij mij aan mensen heeft voorgesteld. Hij die geout is. (...) dan komt ge vrienden van hem tegen en dan zeggen ze van 'wat is dat tussen u en Mark? Hebben jullie iets samen?'. Ik zeg 'ja, wij zijn samen'. En dan zeggen ze van 'ja, dat is raar, hij praat ook nooit niet over u en hij stelt u ook nooit niet voor en dan vroegen we ons af, zijn dat nu gewoon vrienden of is er iets ...'. Oké, dat is allemaal wel veranderd, maar toch nog ... met zijn familie is toch nog ...". (Jaouad)

Neza woonde een tijdje samen met een jongere zus, waar ze tot op heden niet tegen heeft gezegd dat ze lesbisch is. Over de periode van hun samenwonen, vertelt ze:

"De papieren van Shouf Shouf lagen op tafel. Al mijn gay vrienden kwamen over de vloer, die waren vrouwelijker dan mij. Ik bedoel, daar kon je niet naast zien. Mijn zus is zelfs mee uitgeweest naar het Hessenhuis. (...) Die heeft er totaal geen probleem mee, haar beste vrienden zijn homo. Ik heb al met haar een gesprek gehad over het onderwerp homoseksualiteit. Ze staat er superpositief tegenover. (...) Ik heb nooit expliciet gezegd, maar het zal geen verrassing voor haar zijn." (Neza)

De vraag is dus welke lading 'coming-out' eigenlijk dekt. In de zin dat het om het onderhouden van authentieke contacten gaat, is een expliciet uitspreken van de seksuele oriëntatie misschien niet steeds het belangrijkste of enige aspect.

4.1.2. Taboes en rolmodellen

Hoewel er dus motieven zijn om een al dan niet expliciete coming-out te doen, botsen de meeste respondenten op diverse obstakels of weerstanden. Ten eerste is holebiseksualiteit vaak een taboe voor de directe omgeving van de respondent, en mogelijk in eerste instantie ook voor de respondent zelf. Dit taboe heeft verschillende gevolgen. Coming-out kan de relatie met de omgeving hypothekeren of nadelige gevolgen met zich meebrengen voor de naaste omgeving. Dit kan ertoe leiden dat men zeer selectief is in het outen. Ten tweede zijn er andere taboe onderwerpen die de

mogelijkheid van een coming-out mee in de weg staan. Ten derde is er het gebrek aan rolmodellen.

Rond holebiseksualiteit hangt een dubbel taboe. Er is een religieus taboe en een sociaal-culturele afkeuring ten aanzien van holebiseksualiteit. Er is vrijwel geen enkele religie die positief staat tegenover holebiseksualiteit. Er werden respondenten geïnterviewd met zeer uiteenlopende religieuze achtergronden (katholiek, orthodox, joods, islamitisch) en dit was een constante. Daarnaast ligt het sociaal-cultureel moeilijk in de meeste landen van herkomst¹⁰. Dit betekent dat zich outen risico's meebrengt voor de respondent. We gaven eerder al aan dat verschillende respondenten de relatie met hun ouders verstoord zagen na hun coming-out. Dergelijke bedenkingen maken dat men zich niet out. Jaouad en Theresa wilden hun moeder niet kwetsen of teleurstellen. Neza houdt rekening met verstoting als worst case scenario. Monia, Ian, Milan en Yochanan groeiden op met het idee dat homoseksualiteit onbetamelijk is en verzetten zich lange tijd tegen hun ontluikende gevoelens. Yochanan toont nog steeds veel begrip voor de terughoudendheid van zijn moeder:

"I don't think she would tell anyone, friends or family, that I'm gay. No, she still thinks that it is a shame. And I can understand her, I don't ... because also for me, it's not that I'm going to meet someone or it doesn't matter why, I'm not going to meet and say 'Hello, I'm gay'. It's not so." (Yochanan)

In het geval van nieuwkomers is er in het herkomstland soms een wettelijk verbod op homoseksualiteit of men loopt kans op ernstige fysieke bedreiging indien men 'betraapt' wordt. Milan vertelt over de Gay Pride in Servië die eindigde in een knokpartij. Roger en Samuel werden in Kameroen slachtoffer van geweld en belandden beiden in de cel naar aanleiding van hun homoseksualiteit. Rafik kan niet meer terug naar Algerije. Sinds hij daar geout werd door zijn toenmalige partner, vreest hij voor zijn leven. De vrees voor het welzijn van de eigen persoon is één zaak. Een andere factor zijn de mogelijke gevolgen voor de naaste omgeving. Zich outen of geout worden als holebi brengt niet enkel de eigen persoon in diskrediet maar mogelijk ook de familie. Men wil de ouders dergelijk gezichtsverlies besparen. Indien men zich dan al out tegenover zijn ouders, wordt er soms ook gevraagd verder discreet te zijn. Valentina en Ian kregen de vraag van familieleden om discreet te zijn over hun seksuele oriëntatie. Yael en haar partner hebben beslist geen feest te geven naar aanleiding van hun nakende huwelijk. Wanneer ze een kindje hebben, plannen ze wel een groots opgevatte babyborrel te geven:

"Ik wil niet dat ik een trouwfeest geef en dat mijn vader of zo er dan niet is met één of ander excuus. Ik wil volledig aanvaard worden en niet in stukjes. Bij een trouwfeest ... dat ligt gevoelig. Hij zou dan ook zijn vrienden en kennissen moeten uitnodigen. Als we een babyborrel doen, dan moet hij zijn entourage niet uitnodigen." (Yael)

Soms gaat het ook verder dan louter gezichtsverlies maar zijn de gevolgen ernstiger. Bernards vader vraagt om voorzichtig te zijn indien hij op bezoek zou komen in Indonesië, gezien de houding tegenover homoseksualiteit. Ook Roger werd door zijn vader aangemaand tot discretie, in de eerste plaats voor zijn eigen veiligheid. Bogdan gaat ervan uit dat zijn moeder in Roemenië uitgestoten zou worden door de lokale

¹⁰ Wat dit betreft, zijn er vele variaties waar we niet verder op in gaan. Wel willen we aanstippen dat holebiseksualiteit ook in westerse en seculiere samenlevingen vaak nog moeilijk ligt, zoals eerder betoogd in de literatuurstudie.

gemeenschap indien men weet dat haar zoon homo is. Aangezien ze werkloos is en erg steunt op haar lokale netwerk in het kleine stadje waar ze woont, kan hij dat risico niet nemen. Sjamil heeft zussen in Tsjetsjenië en stelt dat zij hun kansen op de huwelijksmarkt zien dalen met een homoseksuele broer. De Tsjetsjeense gemeenschap in Antwerpen is sterk verbonden, dus er is steeds kans dat hij geout wordt in zijn vaderland. Milan huwde met een man, maar dit slechts nadat hij door overheidsdiensten de verzekering had gekregen dat dit administratief niet in Servië zou terechtkomen. Zijn moeder werkt voor een gemeentelijke dienst in Servië en hij wou het risico niet nemen dat ze daar het mikpunt van spot zou worden bij haar collega's.

Dit maakt duidelijk dat de geografische afstand die nieuwkomers mogelijk creëren met hun herkomstland, lang niet volstaat om een coming-out 'veilig' te maken. Bovendien wordt men ook in België op verschillende manieren nog geconfronteerd met de context waaraan men wilde ontsnappen. Vaak brengt men immers een groot deel van zijn tijd door in een omgeving die sterk etnisch gekleurd is en die men niet evalueert als voldoende veilig voor een coming-out. Rafik out zich niet in de groep waar hij lessen Nederlands of inburgering volgt. Marouane wilde het net wel bespreken in zijn inburgeringscursus maar stootte op een docent die hier niet op in wilde gaan. Samuel vertelt in het asielcentrum enkel aan de maatschappelijk werker dat hij homo is. Sjamil wil verhuizen weg van de buurt waar veel Tsetsjenen wonen. Roger maakt duidelijk dat als sans-papier, je vaak erg afhankelijk bent van de eigen, lokale etnische gemeenschap: hij sliep enkele dagen aan het Zuidstation in Brussel en werd dan door een Nigeriaanse pastoor mee naar Antwerpen genomen.

"So he took me to his congregation and said 'this man needs help'. So then there was someone in the congregation who had an apartment that he didn't use because he was with his girlfriend a lot. So I could stay there (...). Other people gave me furniture and stuff." (Roger)

Het taboe rond holebiseksualiteit wordt nog versterkt door de onbespreekbaarheid van gerelateerde onderwerpen. Seksualiteit in brede zin, ongehuwd samenwonen of alleen wonen, voorhuwelijks seks of (bewuste) kinderloosheid ... zijn voor de meeste respondenten zaken die binnen hun omgeving gevoelig liggen. Als seksualiteit niet bespreekbaar is, geldt dat zeker voor 'uitzonderlijke' vormen van seksualiteit, zo stelt Nacer.

"Wij waren wel een vrij liberaal gezin maar over seks of zo werd nooit niet gesproken, dus dat bleef een taboe. Ik bedoel, mijn zus moest ook niet beginnen over gewoon eens verliefd zijn, of mijn broer moest dat ook niet. Dus als ge dan begint over homoseksualiteit ... ik merk dat nu nog, als ik een partner heb ... ja, daar zijn regels rond hé ... ik stel die niet direct voor, bij ons in onze cultuur ... da's bij wijze van spreken pas vlak voordat ge gaat trouwen dat er contact wordt gelegd tussen de twee ... en dan zo officieel (...) Maar op zich, is dat hetzelfde als bij mijn broer en mijn zus, daar is dat ook niet ..." (Nacer)

Veel gezinnen hechten sterk aan het huwelijk, aan het beperken van seksualiteit tot het huwelijk of aan kinderen. Dit maakt dat een vorm van seksualiteit waarin deze zaken minder evident zijn, moeilijk te bespreken wordt. Men kan weliswaar trouwen met een partner van hetzelfde geslacht maar dit zal in de meeste gevallen niet kunnen binnen de religie. Ook het hebben van kinderen is mogelijk maar dan eventueel mits medische begeleiding wat ook een taboe kan zijn. Yael en haar partner zijn gestart met

kunstmatige inseminatie. Yaels vader liet zich ontvallen dat hij tegenover zijn omgeving zou zeggen dat het kind op 'natuurlijke' wijze door een man verwekt werd.

Het ontdekken van de eigen seksualiteit zal mogelijk seksuele ervaringen voor het huwelijk met zich meebrengen. Dit is niet iets dat in elk gezin bespreekbaar is. Neza toont aan dat voor haar moeder bepaalde onderwerpen gevoelig liggen die maken dat het onderwerp van holebiseksualiteit al zeker moeilijk ligt:

"Met mijn moeder (...) ik heb al vaak gezegd 'ik wil niet trouwen, ik wil geen kinderen' (...). Ja, dan denk ik van 'hopen dat er een klein belletje rinkelt', maar ik heb nog altijd een goede band met haar. Voor hetzelfde geld weet ze helemaal niets. Maar ze weet wel zeker dat ik niet wil trouwen. Daar ben ik wel blij om, dat ik dat al heb kunnen zeggen." (Neza)

Een derde drempel voor coming-out, is het gebrek aan rolmodellen. Er zijn voor sommige holebi's te weinig rolmodellen met een zelfde etnische achtergrond voorhanden. Er is niemand die aangeeft of en hoe een coming-out mogelijk is en op welke manier men dan een openlijk holebileven kan invullen. Vrijwel alle respondenten ervaren dit als problematisch. Theresa en Nouria vertellen dat dit niet enkel geldt voor holebi's met een niet-Belgische achtergrond maar dat dit in het Vlaanderen van hun jeugd een algemeen probleem was. Mogelijk is dit een drempel die nog sterker speelt voor meisjes dan voor jongens. Zeker voor een oudere generatie zijn de bekende holebi-iconen vooral mannen. Tot op bepaalde hoogte is het zich niet durven outen dan ook een zichzelf versterkend fenomeen. Wanneer ook de familieleden die wel op de hoogte zijn dit publiekelijk verzwijgen, blijft holebiseksualiteit erg onzichtbaar.

4.1.3. Op zoek naar ruimte

Het is duidelijk dat gezien de problematische positie van holebiseksualiteit, men vaak niet de ruimte heeft om een coming-out te doen. Men zal dan ook de nodige ruimte proberen te creëren indien men zich wil outen. Deze 'ruimte' kan verschillende vormen aannemen. Voor nieuwkomers betekent het vaak in de eerste plaats geografische afstand ten aanzien van een homonegatief vaderland. Geografische afstand is echter ook belangrijk eens men in België is of voor holebi's die tweede generatie zijn. Naast geografische afstand gaat het ook om psychologische afstand en een zekere zelfredzaamheid in materiële zin. Men 'screent' ook zijn omgeving om na te gaan wie men in vertrouwen kan nemen. Daarnaast is het aanpakken van taboe onderwerpen die als een voorwaarde worden beschouwd om over holebiseksualiteit te praten, een andere strategie.

De meeste eerste-generatiemigranten in het onderzoek geven aan dat hun seksuele oriëntatie minstens gedeeltelijk aan de basis lag van hun migratie naar België. Dit is het geval voor Samuel, Roger, Rafik, Sjamil, Maykel, Marouane, Milan, Bogdan en Irena. Milan spreekt over België als een 'gay paradise' en Samuel was in de wolven over zijn deelname aan de Gay Pride:

"I never felt so free. I never saw so many people that were gay or lesbian. Thousands of men and women. It was amazing that this was possible." (Samuel)

Geografische afstand van hun land van herkomst was noodzakelijk om een coming-out te kunnen doen. Men hoeft niet langer te vrezen voor repercussies en de familie in het

herkomstland kan er desgewenst het zwijgen toe doen. Soms probeert men ook in België de contacten met personen van de eigen etnische gemeenschap te beperken voor zover mogelijk. Zo gaven we eerder al aan dat Sjamil wil verhuizen. Hij verdiende vroeger wat bij met vertalingen te doen maar is hiermee gestopt om de contacten met andere Tsjetjsenen te beperken. Ook Sibel en Neza beperken de omgang met leden van de eigen etnische gemeenschap. Roger gaat niet meer naar de Afrikaanse kerk sinds hij aan zijn pastoor zei dat hij homo is. Hij voelt er zich niet langer op zijn gemak. We komen op het scheppen van afstand terug wanneer we de drempels bekijken voor coming-in.

Voor tweede generatie migranten is afstand soms ook noodzakelijk vooraleer men een coming-out overweegt. Indien respondenten uit de kast zijn tegenover hun familie, is dit vaak nadat ze (financieel) een zekere zelfstandigheid hadden opgebouwd. Nacer deed zijn coming-out toen hij in een jongerenopvang centrum verbleef. Monia, bijna twintig, blikt reeds vooruit:

“Als ik dat nu zou zeggen en nog thuis zou wonen, dan zou dat heel moeilijk liggen denk ik. Mijn vader kan heel emotioneel reageren op onverwachte situaties. (...) Dat hij me zou verstoten? Daar heb ik al aan gedacht ... eigenlijk ... ik weet het eigenlijk niet ... ja, als dat zo is dan is dat zo ... dat gaat natuurlijk niet makkelijk zijn. Daarom wil ik ook eerst het huis uit zijn. Stel dat het helemaal fout loopt.” (Monia)

Het creëren van afstand kan ook virtueel en gaat hand in hand met het ‘screenen’ van de omgeving op homotolerantie. Sjamil heeft twee Facebook-profielen: eentje voor zijn holebicontacten en één voor zijn heterocontacten. Binnen de familie lijken moeder en zussen makkelijker in vertrouwen genomen te worden dan vader of broers. Op basis van eerdere uitlatingen over holebiseksualiteit verwacht men van de mannen in de familie vaak een meer uitgesproken negatieve reactie. Tegenover vrienden en kennissen is men eveneens selectief in het expliciet outen. Men toetst vooraf de houding van de ander omtrent holebiseksualiteit af of wil dit enkel expliciet zeggen indien het om een zeer goede vriend gaat. In die zin kan men vaak de moeilijkste situaties vermijden, er van uit gaande dat je vrienden een spiegel van jezelf vormen en dus eerder positief staan ten opzichte van holebiseksualiteit. Tot slot geeft men ook aan dat het denken over holebiseksualiteit geen statisch gegeven is. Één element hierin, zijn de media. Het is duidelijk dat de familie in het land van herkomst sterk beïnvloed wordt door de lokale wettelijke situatie en maatschappelijk denken omtrent holebiseksualiteit. Ook familie van tweede generatie migranten volgt echter vaak nauwlettend de media in het land van herkomst. Hoewel dergelijke media soms een negatief beeld ten aanzien van holebiseksualiteit in stand houden, zijn er ook voorbeelden van het tegendeel. Sommige media in het herkomstland bieden geleidelijk een meer liberale kijk op (holebi)seksualiteit of maken het minstens bespreekbaar. Dit is sterk afhankelijk van de situatie in het land van herkomst, de gebruikte media en de mate waarin men gebruik maakt van deze media. Alleszins kunnen media een bondgenoot zijn in het bespreekbaar maken van holebiseksualiteit.

“Maar nu met de satellietschotel en zeker met de zender BSN, dat is een Marokkaanse zender ook in het Frans en een heel goede zender eigenlijk. Veel dingen die vroeger taboe waren, daar wordt nu over gesproken. Die jonge meisjes die gehaald worden uit de bergen om in gezinnen te gaan werken, die eigenlijk misbruikt worden ... die zwanger worden, druggebruik bij vrouwen, incest, ontvoering ... ge ziet dat in die reportages. De mensen beginnen nu ook in te zien: ‘bij ons gebeurt dat ook’.” (Jaouad)

Sommige respondenten staan een meer geleidelijke aanpak voor. Zij zien andere taboe onderwerpen die eerst aangepakt moeten worden en soms zelfs een voorwaarde vormen om holebiseksualiteit bespreekbaar te maken. Bovendien stellen zij dat een discrete, respectvolle houding in aanwezigheid van de ouders algemeen geldend is. Holebiseksualiteit vormt hierin geen uitzondering. We zagen dat Neza eerst al wil aanvaard krijgen dat ze niet zou trouwen of geen kinderen zou hebben. Ze vertelt over de taboes die oudere zussen reeds aangepakt hebben en die misschien een voorwaarde vormen voor het bespreekbaar maken van holebiseksualiteit:

"Ik heb één zus die gescheiden is en één zus die samen is met een Belgische man. Ik heb één zus die niet getrouwd is en die al vijfendertig is en alleen woont. Ik woon alleen. Er zijn de nodige discussies uit voortgevloeid, maar uiteindelijk hebben mijn ouders zoiets van "allez, 't is nog altijd mijn dochter, ik kan haar moeilijk verstoten omdat zij geen geschikte partner vindt of omdat zij verliefd geworden is op een Belgische man." Ja, dat gebeurt nu eenmaal hé. Mijn ouders zijn natuurlijk door de jaren heen wel veranderd. Als ik kijk naar 10 jaar geleden, of als ik gewoon zie naar mijn zusje, wat zij allemaal wel heeft mogen doen tegenover mij. Da's al een verschil op zich eigenlijk." (Neza)

Ook Nacer ziet de emancipatie van holebi's gekaderd binnen een breder kader:

"Je moet niet afkomen met homoseksualiteit bij allochtone verenigingen. Je moet dat in een brede context van seksualiteit plaatsen. Iedereen heeft daar vragen rond en is daarmee bezig. En laat dat doen door iemand die iets kent van de islam of van de allochtone gemeenschap. Iemand die daar qua buikgevoel op dezelfde golflengte zit." (Nacer)

Vanuit het verenigingsleven illustreren Merhaba en Omnia de standpunten rond coming-out die we zien bij de respondenten. Beide trachten hierop een aanbod te enten waarbij ze duidelijk stellen respect te hebben voor elkaars werking. Enerzijds is er Omnia, waar het standpunt eerder is dat men out moet zijn, wil men een spreekbuis zijn voor andere allochtone holebi's. Op de vraag waarom hij zich niet gewoon aansluit bij Merhaba, maar een eigen beweging tracht op te richten, zegt Marouane:

"Nos idées sont différentes. (...) Nous sommes des personnes qui sont sortis depuis longtemps des armoires. Nous sommes observateurs de l'exécution des lois, c'est-à-dire: observer si le droit d'être accepté comme homosexuel est respecté." (Marouane)

Anderzijds is er Merhaba dat een aanbod wil bieden aan hen voor wie een coming-out 'science fiction' is. Zij richten zich dan ook eerder op 'coming-in'. Said, een van de oprichters van Merhaba vertelt hierover:

"Bijna alle activiteiten waren rond coming-out, zo van 'hoe vertel je het aan je ouders' (...) of in het park gaan zitten met muziek zo van 'First I was afraid' en dan zo iemand die nuchter zit te doen (...) voor mij was dat een afknapper. (...) Het zeggen aan je ouders, voor mij was dat science fiction. Dus ik dacht 'eigenlijk moeten we een andere organisatie hebben. Ik wilde gewoon mensen tegenkomen waar ik dingen mee kon delen en niet zo zeggen van 'dit zou mijn leven kunnen zijn als het science fiction was'." (Said, medeoprichter Merhaba)

Tot slot merken we nog op dat het introduceren van openlijke holebivrienden in de eigen omgeving een aanknopingspunt kan vormen om dit onderwerp bespreekbaar te

maken. Indien de vrienden die openlijk holebi zijn, behoren tot de autochtone gemeenschap kan dit echter ook weggezet worden als 'een thema van buiten de eigen etnische gemeenschap'. Dit is althans de ervaring van sommige respondenten. Het blijft dan een 'westers probleem' of alleszins iets dat niet voorkomt binnen het eigen gezin. Bovendien biedt een onuitgesproken beleving van de seksuele voorkeur misschien mogelijkheden zoals we zagen. Respondenten hebben diverse redenen om niet teveel uiterlijke affectie te tonen voor hun partner: geen negatieve reacties uitlokken, gesteld zijn op discretie ...

"Ik ben niet iemand die het moet tonen aan de hele wereld. Ik ben niet uitdagend. Er is veel agressiviteit ... zeker in Brussel ... allochtonen ... ik ga het niet uitlokken. Voor geen probleem te hebben." (Theresa)

"Ik loop niet hand in hand ... Nee, ik houd niet zo van. Maar ik vind niet zo belangrijk, hand in hand. Thuis ... ja ... Ik ben niet zo en ik wil ook niet." (Bogdan)

Men kan een partner zelfs introduceren binnen de familie indien men bepaalde grenzen respecteert. Afhankelijk van de culturele gewoontes van de respondent, heerst er immers vaak een zeer lichamelijke omgang tussen personen van hetzelfde geslacht. Op die manier kan een zeer intieme omgang plaatsvinden zonder dat dit geïdentificeerd wordt als een holebiseksuele relatie. Maar aangezien het in dergelijke gevallen om 'gewoon een vriend/in' kan gaan, blijft het taboe intact. In een heteronormatieve omgeving wordt men – tenzij men dit expliciet ontkracht – aangenomen heteroseksueel te zijn. In die zin is de onzichtbaarheid van holebi's van niet-Belgische origine ook gedeeltelijk te wijten aan de algemene heteronormatieve samenleving waarin zij zich bewegen.

Dit alles in overweging genomen, rest de vraag hoe universeel toepasbaar de coming-out narratief is. Voor sommige respondenten lijkt het belangrijkste niet te moeten liegen. Indien dit gepaard kan gaan met een minstens werkbare relatie met de familie waarbij ze hun partner en vrienden niet moeten verbergen, is dat al een hele stap. Zo heeft Theresa zich bijvoorbeeld nooit geout tegenover haar inmiddels overleden moeder. Dit belette haar echter niet samen te wonen met haar partner en een goed contact met haar moeder te hebben. De vragen over wanneer ze eindelijk een man zou vinden en zou trouwen, stopten na verloop van tijd. Een expliciete coming-out levert dan vaak weinig meerwaarde op tegenover de mogelijke nadelen voor sommigen.

Tot slot nog de bedenkingen van Penelope over coming-out. Zij is Zuid-Afrikaanse en heeft weinig te vrezen wat de reactie van haar ouders betreft, zo zegt ze. Over haar eerste lesbische relatie en de optie van een coming-out zegt ze:

"It was new, but I didn't experience it as 'coming out of the closet', because it's not as though I've been hiding something. I don't think it is a universal applicable narrative 'coming out of the closet'. (...) I didn't feel like a completely changed person and now I can be the real me. (...) I didn't actually tell my parents, because in a sense I wanted to resist, I felt kind of dissonance with the 'coming-out' narrative or whatever and I didn't want, I didn't feel like that fitted for me, so I also didn't announce it in a sense to avoid that." (Penelope)

4.2. Coming-in

Alle respondenten hebben een vorm van coming-in achter de rug. Soms betekent dit een zeer frequente deelname aan de holebisubcultuur in zijn diverse verschijningsvormen. Soms gaat het om sporadisch gebruik van welbepaalde kanalen.

4.2.1. Wanting out en getting in. Sociaal leven versus sociale controle

Er zijn verschillende redenen waarom men contact zoekt met andere holebi's. Hoewel men vaak een tijd worstelt met de seksuele gevoelens, blijken deze niet van voorbijgaande aard. Men wordt ouder en wil deze gevoelens exploreren. Door de ontmoeting met andere holebi's krijgt men inzicht in de eigen situatie. Men kan zichzelf zijn in een veilige omgeving. Soms is men op zoek naar specifieke informatie, het is rond dit thema dat men zich vaker tot een vereniging wendt. Aan de specifieke rol die verenigingen kunnen vervullen, wijden we een aparte paragraaf. Daarnaast schept een coming-in mogelijkheden om op zoek te gaan naar een partner. Neza vertelt over het moment dat zij besloot haar gevoelens niet langer uit de weg te gaan:

"Ik voelde dat wel allemaal en ik dacht van 'ho, eigenlijk wil ik dat niet' maar omdat dat jaren bleef en sterker werd, heb ik op een bepaald ogenblik rond mijn achttien, negentien jaar gezegd van 'Ik kan niet meer, ik moet hier iets mee doen. Ik moet weten hoe ik mij voel'." (Neza)

Ook Sjamil geeft aan dat de angst voor zijn Tsjetsjeense gemeenschap mettertijd niet bleef opwegen. Je wordt ouder en maakt de rekening van je leven stilaan op. Hoewel hij beide levens strikt gescheiden houdt, brak er voor hem wel een punt aan waarop hij aansluiting zocht bij de holebi-scene. Hij nam contact op met Wish en belandde zo bij Merhaba.

Soms zijn er mensen in de omgeving die als 'doorverwijzer' optreden. In andere gevallen gaat men zelf actief informatie opzoeken over de holebisubcultuur. Het internet biedt hiervoor, zoals we verder zullen bekijken, een brede toegangspoort. De nieuwkomers Roger en Samuel uit Kameroen geven aan geen flauw benul te hebben van waar men 'moet gaan zoeken'. In hun herkomstland ligt er een dusdanig groot taboe op het onderwerp dat deelname aan de subcultuur een mijnenveld is. Samuel werd door de sociaal assistent in het asielcentrum doorverwezen naar Shouf Shouf. Roger legt uit hoe hij zijn eerste homobar vond:

"Yeah, it was pastor, he told me that. Said you see this flag? I say yes. Anywhere you see this flag, go there, that's where you belong." (Roger)

Verschillende drempels maken een coming-in echter een heikele onderneming. Men wil – zoals eerder aangehaald – een coming-out vaak vermijden of slechts selectief doen. Dit vereist een zeker zichtbaarheidsmanagement. Zodoende zijn een aantal elementen die een rol spelen bij het doen van een coming-out, evenzeer van belang bij het doen van een coming-in. Ten eerste speelt (geografische) afstand creëren ten aanzien van de familie of de etnische gemeenschap een belangrijke rol. Voor nieuwkomers betekent dit migratie. Binnen België betekent het gevestigd zijn daar waar de sociale controle miniem is. Men heeft immers de mogelijkheid nodig om zich 'ongezien' buitenshuis te bewegen, wat vooral voor meisjes een drempel is. Dit kan door alleen te gaan wonen. Het belang dat aan studie wordt gehecht, schept voor hen mogelijkheden. Vaak zijn er

ook oudere broers of zussen die 'het pad al geëffend hebben' zodanig dat de jongere generatie meer vrijheden geniet. Ten tweede is men ook selectief in de kanalen die men gebruikt voor coming-in. Het criterium van zichtbaarheidsmanagement speelt hierbij een belangrijke rol.

'Stadslucht maakt vrij'. Wanneer ik Samuel tijdens ons gesprek soms met enige voorzichtigheid bepaalde vragen voorleg, antwoordt hij telkens: *"Don't worry, I am free"*. Hij heeft geen contact meer met zijn familie in Kameroen. Zijn vader is overleden en zijn moeder wil geen contact meer. Hij verblijft in een asielcentrum in afwachting van zijn procedure. Daarbuiten bestaat zijn sociaal netwerk voornamelijk uit zijn Belgische partner en diens vrienden. Hij heeft deelgenomen aan de Gay Pride, bezocht Shouf Shouf en Wish en gaat nu bijna wekelijks met zijn vriend uit in het 'Hessenhuis'. Een obstakel waar nieuwkomers wel over vallen, is de taalbarrière. Voor Engels- of Franstaligen valt dit vaak nog mee, maar wanneer men noch het Nederlands noch deze talen voldoende machtig is, belemmert dit contacten.

Net zoals bij coming-out, geldt voor coming-in echter dat geografische afstand niet steeds volstaat om een veilige situatie te creëren. We denken daarbij aan Sjamil en Bogdan die niet willen dat hun familie de dupe wordt van hun coming-out. Ook Samuel en Roger, die nog geen papieren hebben, zitten in een precaire situatie waar ze niet altijd zelf te kiezen hebben wie deel uitmaakt van hun netwerk. Ook voor tweede generatie migranten speelt afstand een rol. Nacer en Nawal geven aan dat hun jeugd zich afspeelde in een wijk waar niet veel Marokkanen wonen. Hierdoor zou de sociale controle minder een rol spelen. Voor anderen waren de mogelijkheden om (alleen) weg te gaan eerder beperkt. Dit geldt meer nog voor meisjes dan voor jongens. Nacer zegt dat *"meisjes meer beschermd worden dan jongens"* en Samuel *"could come and go as I please"*. Daartegenover geven de meeste meisjes aan dat ze weinig ruimte kregen om alleen weg te gaan. Monia woonde na de scheiding van haar ouders bij haar vader, terwijl haar broer bij zijn moeder bleef. Over die beslissing vertelt ze:

"Mijn vader stond erop dat ik, zijn dochter, bij hem zou wonen. Dat is zo een beetje de cultuur, om de dochter te beschermen. Je hebt dat misschien al wel gehoord in andere interviews. Dat was onder invloed ook vooral van familie van mijn vader. (...) En dat is zo de cultuur, ge kunt beter de dochter beschermen, de zoon die trekt zijn plan wel."
(Monia)

"Ge wilt dat niet accepteren, die invloed van Sicilië. Ze zijn daar heel katholiek, ge moet trouwen en kindjes krijgen ... Om u een voorbeeld te geven, als ik daar naar het strand ging, dan moest er een nonkel mee om me vanop een afstand in 't oog te houden."
(Valentina)

Het gevolg is dat strategieën uitgewerkt worden om alsnog bepaalde vrijheden te verwerven. Dit geldt – afhankelijk van de specifieke context van de respondent – extra voor de beleving van halebiseksualiteit en voor meisjes. Maar dat neemt niet weg dat in navolging van de taboe onderwerpen die we eerder bespraken, zulke strategieën ook uitgewerkt worden door jongens en voor de beleving van heteroseksualiteit. Jaouad had vriendinnetjes, wat wel min of meer geweten was thuis, maar er werd niet over gesproken. Neza heeft één vriendje gehad en vertelt hierover:

"Dat was zo met vriendinnen, een van de weinige momenten dat ik eens wegging, heb ik hem dan leren kennen. En ja, ik dacht van 'Ja, ik waag mijn kans'. Maar dat verliep

eigenlijk allemaal heel stiekem. Dus als ik naar hem ging want ja, natuurlijk kon hij niet naar mij komen, dan zei ik van 'ik moet dat regelen' of 'ik moet gaan werken'. Dus dat ging altijd gepaard met leugens. Dus dat was ook niet leuk. Maar allez, wij, ik spreek van mij en mijn zus, wij hebben dat wel vaak moeten doen om toch dingen te bereiken. Om toch iets te kunnen doen. Wij willen dat niet, maar ergens werden wij gedwongen om wel leugentjes om bestwil te verzinnen." (Neza)

Neza geeft meteen verschillende pistes voor dergelijke strategieën. Indien men werkt of studeert, kan dit aangewend worden als excuus om afstand te scheppen. Sibel en Neza gingen op kot. Monia denkt erover een mogelijke stage in Brussel als motivatie te gebruiken om de ouderlijke woonst te verlaten. Ook dit gaat niet steeds zonder slag of stoot. Neza groeide op in Limburg en ging studeren in Antwerpen:

"Ik ben natuurlijk niet volledig eerlijk geweest. Ik heb gezegd van 'ik ga een specifieke richting doen', om dan toch naar hier te komen. En dan hadden zij zoiets van, studie vinden zij natuurlijk heel belangrijk. Dus ze hadden zoiets van 'daar gaan we haar natuurlijk echt niet in tegenhouden.'" (Neza)

Wanneer men werkt, kan dit financieel voor extra mogelijkheden zorgen. Nawal kocht een eigen auto en gaat uit in Brussel, Hasselt of Amsterdam. Als het maar buiten de provincie Antwerpen ligt. Behalve de toestemming om alleen weg te gaan, is het voor vrouwen veelal ook minder gangbaar om alleen weg te gaan. Men vindt het vaak leuker om in groep uit te gaan. Daartegenover zijn er verscheidene mannen die ook wel eens alleen uitgaan. Ook bij Merhaba geeft men aan een verschil te ervaren in de manier dat meisjes uitgaan en de drempels die zij daarbij ondervinden.

"Vrouwen, da's moeilijker in de zin dat ze minder gemakkelijk uitgaan dan mannen ... zeker op hun eentje toch. Onze fuiven trokken een tijd vooral mannen aan. Hoewel vrouwen dan wel kwamen maar dat was dan meer in groep. Mannen komen toch gemakkelijker ook individueel." (Said, Merhaba)

In die zin is het misschien wenselijk over verschillende vormen van onthaal na te denken. HRH en Enig Verschil bieden een onthaal aan dat toch eerder uitnodigt voor een één op één contact. Shouf Shouf daarentegen spreekt eerder over 'soirees' waar men misschien makkelijker in groep heen zou trekken.

Niettegenstaande dat het binnen gezinnen soms moeilijk ligt om een coming-in te doen, spreekt men ook van een evolutie in het denken van de familie. Vaak zijn er oudere broers en vooral zussen die de weg vrijgemaakt hebben. Hierin kan men soms expliciete bondgenoten vinden. Verschillende respondenten spreken van oudere broers of zussen die een intercultureel huwelijk aangegaan zijn, gescheiden zijn, ongehuwd samengewoond hebben ... Net zoals bij coming-out gaat dit soms gepaard met de nodige problemen. Het resultaat kan wel zijn dat de jongere generatie meer vrijheden krijgt, waardoor hun mogelijkheid voor een coming-in toenemen. Zo spreekt Nouria nog over haar zussen die van huis wegliepen omdat ze uitgehuwelijkt zouden worden. Dit in contrast met Monia, Neza, Sibel en Nawal, waar van uithuwelijken geen sprake is en een hogere studie een huwelijk in het algemeen uitstelt. Net zoals Neza eerder aangaf dat broers of zussen ook mogelijke bondgenoten zijn, stelt Jaouad:

"Ik heb een zus en dan hoorde dikwijls van 'ocharme da zusterke tussen vier gasten'. Maar dat is zo'n zuster die altijd het voortouw nam. Die is ook zeer goed bevriend met mijn oudste broer. Die schelen ook maar een jaar en die hebben gemeenschappelijke

vrienden. Die gaan samen uit, samen thuis, samen gaan drinken ... En ons moeder had uiteindelijk ook zoiets van 'zolang ze maar bij haar broer is, ça va'." (Jaouad)

Naast strategieën om een coming-in mogelijk te maken, is er ook het criterium van zichtbaarheid waaraan een coming-in afgetoetst wordt. Hoe groter de kans ergens betrappt te worden, hoe minder geneigd men is om deze plaats te bezoeken. Ian bedacht vooraf goed waar hij mogelijk vrienden zou tegenkomen:

"I went to organizations in LA, mostly to pick up booklets to be informed about what's going on. I was still scared people would see me. Although the chance was small. As far as I knew, none of my friends were gay or going out in that neighborhood. In California, you take your car to go places. So I would drive and park a little bit further and then walk. I would have died if my family found out." (Ian)

Bovendien geven verschillende respondenten aan dat waar er bij jongens nog concrete 'bewijzen' nodig zijn, voor meisjes roddels al volstaan. Nawal gaat nu enkel nog uit in andere steden. Vroeger ging ze echter geregeld uit in 'Café de Love', een tweemaandelijks fuif voor vrouwen. Ze vertelt waarom ze daar niet meer komt:

"Ik ben vroeger vaak in Antwerpen uitgegaan in de Red & Blue, het Café de Love en zo. Maar ja, er zijn ballen aan het rollen gegaan. Een ober die in CdL werkte had mij herkend en dan via via is er in de Marokkaanse gemeenschap in Lier toevallig gezegd van 'ja, Nawal komt geregeld in de Red & Blue'. En dan kwamen er buurmeisjes zeggen van 'ja, wij mogen van mijn broer niet meer omgaan met u omdat jij lesbisch bent'. Die ober is intussen wel ook ontslagen. Ik ben naar de verantwoordelijke gegaan en ik heb mijn verhaal gedaan: 'Dit is ook de enigste plek waar ik mezelf kan zijn, hier in het Antwerpse. En allez ja, nu voel ik mij hier ook niet meer veilig. En nu laat ik mij hier ook niet meer zien. En dit is mij nu overkomen, maar geloof mij, ik zal het aan andere Marokkaanse meisjes ook vertellen, dat er hier Marokkaanse werknemers werken die hun mond niet kunnen houden en die geen discretie kennen'." (Nawal)

Jaouad vertelt dat hij aanwezig was op de opening van de 'Antwerp Pride' op de Draakplaats:

"Dat was wel grappig. Er stond een camera en dan moest ge heel de tijd zien dat ge achter de camera staat en niet voor de camera. Dat zijn wel dingen waar ik soms ook op let." (Jaouad)

Ook Sjamil geeft aan dat hij beducht is voor holebizaken waar 'veel media' is. Bij Merhaba wijzen ze eveneens op de gevaren van sociale media. Op fuiven worden gemakkelijk foto's genomen die nadien op sociale netwerksites belanden. Op die manier komt het zichtbaarheidsmanagement in het gedrang. Verschillende respondenten geven ook aan dat ondermeer de ligging en de functie van de holebizaak mee bepalen hoe zichtbaar men is. Wie passeert er allemaal en is er de aannemelijkheid dat men in een holebizaak vertoeft zonder per definitie holebi te zijn? We gaan hier dieper op in onder paragraaf 4.2.3 en 4.2.4, waar we het gemengd karakter van de holebi-scene bespreken. Eerst bekijken we het internet als laagdrempelig medium voor een coming-in.

4.2.2. www.holebi.com

Het werven van respondenten verliep gedeeltelijk online. Hierdoor werd meteen duidelijk dat dit een belangrijk medium vormt voor coming-in. Het hoog aantal (vooral mannelijke) profielen op de geraadpleegde datingsites, staat in schril contrast tot het beperkte bereik van verenigingen. Dit is ook de verenigingen zelf niet ontgaan. Bij het onthaalteam van HRH bereikt men vooral nieuwkomers en overweegt men een e-onthaal op te starten. Merhaba wil een 'virtuele living room' creëren, specifiek gericht op vrouwen.

"Er is het besef gegroeid dat we moeten opletten een nieuw soort normativiteit rond coming-in te creëren. We willen eerst al goede informatie geven. Een coming-in, hebben ze dat nodig en hoe kunnen we dat vergemakkelijken? Nu zijn we bezig met een nieuw soort website met een soort 'living room' voor vrouwen. men kan elkaar daar vinden zonder te moeten zeggen wie je bent. Dat laat toe – ook als je getrouwd bent of kinderen hebt of niet de mogelijkheid hebt om uit te gaan - om toch met gelijkgestemden te converseren." (Medewerker Merhaba)

Het Boysproject, lidvereniging van HRH en met de focus op mannelijke sekswerkers, werkt alvast met een online onthaal. Hiermee bereiken ze anderhalf maal zoveel mannen als met hun face to face werking en het merendeel heeft een niet-Belgische achtergrond. Het is dan ook aangewezen het internet als medium voor coming-in bij de respondenten van naderbij te onderzoeken.

Het succes van het internet lijkt op een aantal pijlers te rusten. Ten eerste is er het anonieme, laagdrempelige karakter. Men kan op zoek gaan naar informatie en contacten van thuis uit. Ideaal wanneer men weinig mogelijkheden heeft om zich te verplaatsen. De meeste nieuwkomers zeggen dat internet in hun land van herkomst een van de enige manieren was om andere holebi's te ontmoeten. Internet is ook een belangrijk medium voor jongeren die nog thuis wonen en weinig mogelijkheden hebben om uit te gaan. Indien de stelling klopt dat het voor bepaalde groepen meisjes moeilijker is zich alleen buitenshuis te bewegen, dan vormt het internet mogelijk een alternatief. Soms duurt het ook de nodige tijd vooraleer men 'de moed verzamelt' voor een face to face contact. Ian en Neza vertellen over de rol die internet speelde bij hun coming-in:

"I didn't know about the whole gay scene in LA. In the beginning, I was nervous. I sought on the internet but really didn't know what to search for. There was a gay telephone dating service. I was doing that for a while before I had the courage to really meet up with someone. After that, I moved more to the web. Before, I was so naive and in denial, that I could have been standing right in front of it and not notice. If you go to a club, you show your face, I wouldn't do that." (Ian)

"Wij hebben heel lang geen internet thuis gehad. Da's pas gekomen toen ik 17 of 18 was. En dat was voor mij een openbaring, hé. Dan kon ik dus beginnen op te zoeken. Dan heb ik wel echt uren of dagen versleten aan informatie opzoeken. Chatrooms, chatten ... daar heb ik eigenlijk de eerste contacten gelegd. Heel lang met iemand gechat, allez, jaren, dan nummers uitgewisseld en we hebben elkaar ook uiteindelijk ontmoet. Toen ik dan naar Antwerpen kwam studeren, was dat gemakkelijker om gewoon face to face, gewoon in het milieu zelf ... dan ging dat allemaal wel heel vlot." (Neza)

Sommige respondenten hebben een relatie en zeggen louter op zoek te zijn naar vriendschappen via internet. Dit geldt bijvoorbeeld voor Bogdan en Nouria. Wat echter niet bij vrouwen voorkwam, was dat men buiten de relatie via internet nog op zoek gaat naar seksuele contacten. Bij de mannelijke respondenten zien we dit wel. Dit verklaart allicht gedeeltelijk waarom er meer mannen actief zijn op de datingsites dan vrouwen. Op internetfora is het vaak niet mogelijk om na te gaan hoeveel gebruikers er precies zijn en wat de verhouding mannen/vrouwen is. Vaak is het immers mogelijk om als ongeregistreerde gebruiker actief te zijn.

Voor nieuwkomers vormt internet eveneens een laagdrempelige manier om eerst contacten te leggen. Bovendien was het voor hen in hun herkomstland vaak de enige manier om contacten te leggen. In die zin is internet de enige manier van coming-in die zij kennen.

"En Algiers, il n' y a pas d'autre façon pour faire connaissance avec quelqu'un. C'est interdit par la loi d'être homosexuel. Il n'y a pas de cafés. Après, en Belgique, c'était aussi difficile parce que je ne parle pas néerlandais. Moi, je parle français et ça c'est plus facile sur l'internet. Peut-être, c'est aussi une habitude." (Rafik)

Naast de laagdrempeligheid zou er ook een verschraving van het 'fysieke' aanbod zijn, waardoor bepaalde groepen zich genoodzaakt zien om ook via internet contacten te leggen. Dit geldt enerzijds specifiek voor vrouwen die het aantal zaken exclusief gericht op lesbiennes als eerder beperkt ervaren. Anderzijds geldt het voor wat omschreven kan worden als een eerder 'blue collar'-publiek dat met name in de Van Schoonhovenstraat uitging.

Theresa, Monia en Valentina geven aan dat er niet zoveel zaken zijn die louter op vrouwen gericht zijn. Er zijn diverse redenen waarom men daaraan behoefte heeft. We gaan hier in de volgende paragraaf dieper op in. Een manier om dan alsnog in contact te komen met andere vrouwen, kan via het internet zijn.

De medewerkers van het Boysproject hebben de voorbije jaren een evolutie gezien wat de holebi-scene in Antwerpen betreft:

"Vijf jaar geleden zag het er hier compleet anders uit, daar zijn twee redenen voor, denk ik. De opkomst van het internet, dat is de beste plaats om seksuele dienstverlening te bekomen, omdat het zo anoniem is. En de andere is (...) in sommige straten gaat ook het ene na het andere café dicht, 'for whatever reasons'. En in het park is de politie heel aanwezig, dus, zeker als je immigrant bent of zo, ga je niet naar het park." (medewerker Boysproject)

Maykel beschrijft dit wanneer hij vertelt over de plaatsen waar hij uitgaat. Vroeger ging hij geregeld naar zaken in de Van Schoonhovenstraat. Hij ging ook uit in Red & Blue nadien. Momenteel is Maykel werkloos. Hij stelt dat naar een discotheek gaan, zoals Red & Blue, er financieel niet langer in zit. Ook Samuel praat als nieuwkomer over zijn beperkte financiële situatie wanneer het over de holebi-scene gaat. De jongens die deelnamen aan het focusgroep gesprek bij het Boysproject gaven eveneens aan dat de laagdrempelige cafés in de Van Schoonhovenstraat gemist worden. Onze hypothese is dan ook dat een bepaald publiek weinig aansluiting vindt bij de bestaande holebizaken en verenigingen omwille van hun socio-economisch profiel. Zij voelen zich mogelijk aangewezen op het internet.

Hoewel er de voordelen van anonimiteit en laagdrempeligheid zijn, geeft men ook aan dat er gevaren verbonden zijn aan het internet. Men weet nooit zeker wie er aan de andere kant met je converseert. Sjamil en Rafik vertellen beide anekdotes over afspraakjes die slecht afliepen. Soms gaat het om mannen die enkel uit zijn op het in elkaar slaan van homo's of die hen willen chanteren. Daarnaast geeft men ook te kennen dat een eerste contact met de holebi-scene via een datingsite ook het stereotiepe beeld kan versterken van een erg promiscue en op seks gerichte scene. Voor Ian was dit een reden om zich een tijdje terug te trekken uit dit milieu omdat hij zich er niet in herkende.

4.2.3. Fag hags en lesbros: welcome to our friendly scene¹¹

Wanneer de respondenten vertellen over hun coming-in, is het gemengd karakter van de holebi-scene een belangrijk thema. Het gaat daarbij over de scheiding hetero/holebi, homo/lesbisch en autochtoon/allochtoon. Zij ervaren de snijpunten van seksuele voorkeur, gender en etniciteit als een mes dat langs twee kanten snijdt.

Zoals in de literatuurstudie reeds aangehaald, promoten verschillende zaken zichzelf niet langer als 'holebizaak' maar als 'gay friendly'. De opening die gemaakt wordt naar een gemengd hetero/holebi-publiek, heeft voor- en nadelen. Een gemengde zaak heeft als voordeel dat ze als meer integrerend wordt ervaren. Er zou ook minder focus op seks zijn en meer ruimte voor sociaal contact. Nadeel is dat men meer moeite heeft om een potentiële partner te vinden in een gemengde zaak. Vooral vrouwen hebben soms ook last van heteromannen die ongewenste avances maken. Het al dan niet gemengde karakter heeft ook invloed op de kans geïdentificeerd te worden als holebi. Dit lijkt op een vrij complexe manier te werken.

Sommige respondenten zijn eerder voorstander van een gemengde zaak. Zij hechten veel belang aan integratie en vinden dat gettovorming vermeden moet worden. Als holebi van niet-Belgische origine is men hier soms nog sterker mee begaan:

"J'ai besoin d'associer avec des gens normaux entre parenthèse. Des gens normaux, lesbi, gay ... pour intégrer." (Rafik)

"Sometimes the people are saying that ... they don't have the rights and they need rights for more things and they're actually ... they're not really mixed together with the other. They don't show that they are equal to the others." (Yochanan)

Yael geeft aan dat dit voor haar een evolutie was. Ze is nu enkele jaren met haar vriendin samen en ze gaan niet meer zo vaak uit. Op een bepaald punt in haar leven had ze evenwel meer nood aan een holebi-scene:

"Ik heb dat moeten doen, om mezelf vrij te voelen. Om te weten 'hier hoor ik erbij, hier mag ik zijn wie ik ben'. Maar op een bepaald moment voelde dat dan aan als mezelf terug in een vakje duwen. Dus ik heb dat zeker nodig gehad en ik denk dat het super is voor jonge meisjes dat je weet 'daar kan ik andere meisjes leren kennen'." (Yael)

¹¹ 'Fag hag' en 'lesbro' zijn slangwoorden. Een 'fag hag' is een heteroseksuele vrouw die graag optrekt met homoseksuele mannen. Een 'lesbro' is een heteroseksuele man die vaak optrekt met lesbische vrouwen.

Een exclusieve holebi-scene wordt door zowel mannen als vrouwen soms ervaren als erg op seks gericht. Dit wordt versterkt indien er ook een scheiding naar gender is. Hoewel dit enerzijds voordelen biedt voor wie op zoek is naar een potentiële partner, kan het net een afknapper zijn voor diegenen die gesteld zijn op een meer discrete houding ten aanzien van seksualiteit. Allicht is het extra problematisch wanneer men de reflectie maakt over een mogelijke coming-out: hoe kan men immers aan de ouders vertellen dat men holebi is, wanneer de 'ergste' stereotypes daaromtrent bevestigd worden? Bovendien is men lang niet altijd of uitsluitend op zoek naar een partner maar wil men gewoon een leuke, gezellige uitgaanssfeer. Dit zou soms meer het geval zijn indien de scene gemengd is.

Monia is enkel nog maar naar zaken met een gemengd publiek geweest. Hoewel ze het multiculturele publiek in 'Le You' in Brussel kon waarderen, waren er in de Antwerpse D-Club relatief wat teveel mannen naar haar smaak. Ze heeft gehoord van de 'CdL' feestjes in Antwerpen en is benieuwd:

"Ik wil eigenlijk echt wel eens naar iets voor alleen vrouwen gaan. Om zo eens te zien wat dat is, en wat mensen te leren kennen. In 'De You', dat was gemengd, en da's heel tof, maar het probleem is dat ge dan wel aan het twijfelen zijt van 'is die nu holebi of is die om het met slang te zeggen fag hag'. Soms zien die er heel vrouwelijk uit ... Dat kan ook natuurlijk maar ... ge weet niet ... En als je die benadert en die blijkt dan hetero te zijn ..." (Monia)

Theresa legt uit waarom ze graag naar fuiven exclusief voor vrouwen gaat:

"Ja ... misschien omdat ik alleen ben (lacht). Maar als het gemengd is ... zo 50/50 ... Dat is wel een hele fijne sfeer. Want ge kunt u dan enorm amuseren. Homomannen hebben ook zo een vlotte omgang om vrouwen te leren kennen. Er gaat sneller iemand bij uw groepje komen staan. Terwijl ... in Café de Love ... dat is toch meer groepjes en moeilijk om iemand te leren kennen. Ik ga er al jaren – van in het begin – uit en dan dat is toch moeilijk om daar iemand te leren kennen." (Theresa)

Jaouad is naar Navygation geweest, een grootschalig openluchtevenement met een overwegend mannelijk publiek. Zijn evaluatie van de dag:

"Die muziek, allemaal dat bloot bovenlijf, glitterslipkes ... overacting allemaal, dan denk ik van 'doe eens gewoon en houd gewoon een leuk feestje'. Maar met het einde van de, wanneer was dat, ja zondag was dat. Met het einde van de Gay Pride hier ... zo aan de Grote Markt, zo nen dj, gewoon op straat. Zoiets vond ik wel tof. Ge ziet allemaal verschillende mensen en iedereen is gewoon feest aan 't vieren en dat vond ik echt heel tof." (Jaouad)

Nouria ging na haar coming-out met een vriendin naar 'Exodus', een café in West-Vlaanderen. Ze beschrijft de sfeer:

"In den Exodus (...) meer dan 65 percent was maar uit op seks. (...) Iedereen was daar eigenlijk al ne keer met iedereen geweest. Da was gelijk een clubke. Ik deed daar wel niet aan mee. Ik ben ook zo niet opgevoed geweest. Wij zijn opgevoed geweest met het feit dat je moet respect hebben voor uw lichaam, en voor iemand anders zijn lichaam. Dus bij ons is 't er niemand zo dat type van een 'one night stand' hebben. (...) Maar ik ben daar wel blij om. En ik ben blij door het feit dat ik zo goed opgevoed geweest ben." (Nouria)

Daarnaast draagt het al dan niet gemengd karakter van de scene bij tot de kans om geïdentificeerd te worden als holebi. Dit werkt erg complex. Indien er een heteropubliek komt naar een holebizaak kan dat voor de respondenten twee kanten uitgaan. Ofwel verhoogt het risico om betrappt te worden doordat er iemand uit de eigen (heteroseksuele) omgeving aanwezig kan zijn. Ofwel neemt het risico net af omdat men dan zelf ook potentieel als hetero in een holebizaak vertoeft. Dit wordt nog complexer wanneer je etniciteit aan deze matrix toevoegt.

4.2.4. “Mijn neef zit in Den Draak en ik zit op de zolder”. Interculturaliseren voor holebi’s

Het gemengde karakter van de holebi-scene slaat niet enkel op gender en seksuele oriëntatie maar ook op etniciteit. Los van een verbod op discriminatie gaan bepaalde zaken expliciet op zoek naar een intercultureel publiek. We zagen reeds dat dit voor HRH geldt en verenigingen zoals Merhaba, Shouf Shouf en Omnia hebben een intercultureel publiek als voornaamste doelgroep.

Dit heeft voor holebi’s van niet-Belgische origine voor- en nadelen. Enerzijds heeft men nood aan contact met holebi’s van niet-Belgische origine. Er is geen taalbarrière, men begrijpt elkaar gemakkelijker, heeft een gelijkaardig traject afgelegd en kan ervaringen uitwisselen. Bovendien stuit men in reguliere zaken vaak op uitsluiting of vooroordelen. Anderzijds is het belang dat aan integratie gehecht wordt ook hier voor sommigen een reden om te pleiten voor een intercultureel publiek. Naar zichtbaarheidsmanagement is een intercultureel publiek soms een zegen, soms een vloek zo blijkt.

Sjamil is ondertussen al 10 jaar in België en spreekt vlot Nederlands. Dat geldt ook voor Maykel en Milan. Zij vertellen echter dat de beginjaren voor hen niet gemakkelijk waren, ondermeer omwille van de taalbarrière. Deze drempel gaat echter verder dan de anderstaligheid. Sjamil legt uit dat hij bij mensen van de eigen etnische gemeenschap niet moet nadenken over elke stap:

“Bijvoorbeeld, ja, ik heb een vriend, gewoon om contact mee te hebben, een Belg ... Was onlangs in een ziekenhuis geweest. Wat moet ik doen? Moet ik naar daar gaan of moet ik wachten tot hij naar huis komt om hem te bezoeken, moet ik hem bellen om [te] zeggen ‘ja, mag ik komen’. Bij ons ga ik gewoon naar het ziekenhuis, dan moet ik naar hem thuis gaan, zonder te bellen.” (Sjamil)

De gedeelde achtergrond is soms ook specifiek gerelateerd aan de seksuele voorkeur en/of aan de beleving ervan naar gender. Monia geeft goed aan hoe deze aspecten samenkomen:

“Ik had veel vrienden van Maghrebijnse achtergrond op school. Vooral Marokkaanse meisjes, omdat ik me daar beter mee kon identificeren. Die hadden ongeveer dezelfde beperkingen, dus je moet dat niet altijd verantwoorden. Bijvoorbeeld bij de laatste 100 dagen is het de traditie om eens goed uit te gaan. Maar ik ben niet meegegaan omdat ik niet mocht. Ik bedacht dan een ander excuus waarom ik er niet was. Omdat ik dat niet wou zeggen, ik voelde me zwak ten opzichte van mijn ouders toen. Ik schaamde me zo wat.” (Monia)

Het multiculturele publiek van 'Le You' stond haar wel aan. Ze verduidelijkt:

"Het maakt op zich niet zoveel uit, maar als ik er wel (allochtone holebi's) leer kennen ... Ik ben van gemengde afkomst ... Ik heb ook ooit wel een identiteitscrisis gehad, zoals de meeste mensen van gemengde afkomst. Ik identificeer mij nogal altijd wel met de Tunesische cultuur ... Ik ben zowel Belgisch als Tunesische ... Maar het is leuk om met mensen van dezelfde cultuur in contact te komen ... Omdat dat toch anders is ... En mijn type is misschien ook meer mediterraneans ... (lacht)." (Monia)

De voordelen die de omgang met holebi's van de eigen etnische gemeenschap te bieden heeft, is een pull factor. Racisme en vooroordelen kunnen we als push factor identificeren. Grosso modo kunnen we de volgende problemen onderscheiden. Ten eerste zijn er racisme en stereotypes die los staan van de seksuele oriëntatie en 'algemeen' zijn. Irena spreekt over het stereotype van de Poolse poetsvrouw dat haar parten speelt om aan werk te geraken hoewel ze een universitair diploma heeft. Sjamil spreekt over Russische maffia en Milan over de oorlogsreputatie van de Serviërs. Ten tweede is er het erotiseren van etniciteit. Soms doet men er zijn voordeel mee, soms wordt het ervaren als plat racisme. Ten derde wordt de combinatie etniciteit/seksuele oriëntatie geïncrimineerd.

Verskillende respondenten vertellen dat hun etnische afkomst iets is dat als exotisch beschouwd wordt door autochtone holebi's. Het maakt dat ze vaak aandacht krijgen maar soms voelt men zich herleidt tot een seksueel object: goed voor snelle seks maar niet voor een relatie. Theresa stelt dat haar Spaanse roots een exotisch aspect vormen dat soms wat intrigeert. Ze beschouwt het voornamelijk als een troef. Maykel ging wegens de financiële drempel niet langer naar Red & Blue. Hij ging een tijdje naar de bars in de Van Schoonhovenstraat maar bleef ook daar na een tijd weg:

"Ik ging naar die straat hier. En ik vond dat niet leuk. Waarom? Want er zijn heel veel allochtonen die daar gaan. Dat is gewoon, je zit daar. Dan komen er sommige Belgen, ook mensen van Nederland, en zij denken dat ik, een allochtoon, of mensen met een andere kleur, dat dat hoeren zijn. En zij komen naar mij om mij aan te raken en ik ben niet zo'n persoon. Ik houd het meestal rustiger. Ofwel dansen ... Een beetje vrijheid, maar zonder teveel." (Maykel)

Het problematiseren van de dubbele identiteit 'holebi' en 'allochtoon' maakt dat men vaak in contact komt met mensen die ervan uitgaan dat een relatie met een holebi van niet-Belgische origine alleen maar moeilijkheden met zich mee zal brengen. Zo gaat men ervan uit dat de familie negatief staat tegenover holebiseksualiteit en dat een verborgen relatie de enige optie is. We brengen in herinnering dat de verhalen over coming-out een meer genuanceerd beeld tonen. Nacer vertelt over de eerste weken met zijn partner:

"Voor (autochtone) holebi's is dat nog een ander soort racisme. Je behoort wel tot de holebi's maar ze denken: 'ze hebben allemaal geldproblemen en als je er een relatie mee hebt kunnen ze het toch niet thuis zeggen ... Dus wat moet ge daar mee ... Ik moest tegen mijn vriend uitleggen dat ik het wel anders zou willen maar ik ga mijn moeder van vijftenzestig jaar nu niet meer gaan veranderen of dwingen. Ik deed dat vroeger als rebel wel maar ge wordt daar rustiger in. Maar voor mij was dat ook niet makkelijk want hij stelde me al direct voor en voor mij was dat veel te snel. Ik wou toch minstens zes maanden wachten, om te zien of dat serieus is en zo. Terwijl ik daar al na

een maand stond, tussen de broers en de zussen en heel de familie, bij de verjaardag van zijn broer ...” (Nacer)

Yael deelt de frustratie van haar partner Kim:

“Ik steun Kim enorm. Ik begrijp haar, want ik heb fantastische schoonouders. Ik weet hoe het is om dat te hebben en ik probeer me voor te stellen hoe het voor Kim is en dat moet verschrikkelijk zijn. In het begin was dat wel moeilijk. Je moet elkaar daarin steunen en als je niet sterk bent, dan kan je niet samen blijven.” (Yael)

Tot slot is er een samenhang tussen het gemengd publiek van een plaats en de mogelijkheden tot zichtbaarheidsmanagement. In de loop van het onderzoek kon ik vaststellen dat er zeer geregeld een groepje meisjes van Noord-Afrikaanse origine een tafel in Den Draak, het café verbonden aan HRH, bevolkte. De helft van de meisjes droeg een hoofddoek, de andere helft niet. Sommigen rookten en dronken alcohol, anderen niet. Aangezien het niet de ‘usual crowd’ van Den Draak was, viel het gezelschap op en werd er wat gespeculeerd onder vaste klanten. De coördinator van HRH vernam via medewerkers van Den Draak dat de meisjes graag in Den Draak kwamen omdat ze ongestoord een sigaretje konden roken. Aangezien het merendeel van de aanwezige mannen homo is, hadden ze geen ‘last’ van ongewenste avances. Wat betekent dit nu voor holebi’s van niet-Belgische origine met betrekking tot zichtbaarheidsmanagement?

We gaven eerder reeds het voorbeeld van Nawal, waar een ober van Marokkaanse origine de poppen aan het dansen bracht toen hij haar zag in CdL. Zij komt sindsdien niet meer in CdL, maar vermijdt daarnaast alle plaatsen binnen de provincie waar mogelijk Marokkanen komen. Ook naar Merhaba gaat ze niet meer:

“Het risico is echt heel groot voor mij daar. (...) Er komen heel veel Marokkanen, dus ja, je weet nooit niet, dat daar een Marokkaan komt om ruzie of zo. Nee, ik vertrouw het niet. Ik vertrouw het niet. Ik vertrouw het echt niet. Als ik mijn ‘coming-out’ naar mijn ouders toe wil doen, dan wil ik dat zelf doen. En dan wil ik niet dat ze dat van iemand anders horen ...” (Nawal)

Neza lag mee aan de basis van Shouf Shouf, een lidvereniging van HRH. Zij zijn specifiek gericht op holebi’s van niet-Belgische origine. Naast de activiteiten buitenshuis, hebben ze ook een maandelijks soiree op de zolder van HRH. Zij vertelt waarom er volgens haar relatief weinig holebi’s van niet-Belgische origine in HRH komen:

“Er zijn mensen die ook gewoon niet in die buurt gezien willen worden, die komen echt het café niet binnen. Maar tegenwoordig zijn er ook mensen, Marokkaanse hetero’s die graag met een date komen. Dus echt naar Het Roze Huis omdat ze denken van: hier gaat niemand mij zien. Dus dat begint ook wel een schuilplaats te worden voor hetero’s, Marokkaanse hetero’s. Dus ik ben daar al binnengekomen en ik zag meisjes met of zonder hoofddoek, allebei, zaten ze daar met hun vriendjes. (...) Ik kan me voorstellen, voor mensen die hier in Antwerpen wonen, die binnenkomen en die zien de vriendin van de nicht van ... daar zitten ... Da’s dubbel betrappt worden eigenlijk, hé. Ik weet wel van een vriend van mij die daar in de buurt woont. (...) Hij kwam dan naar mij toe en ik bel en ik zeg van ‘het is maar dat je het weet, maar er is een groepje’. ‘Ah, dan kom ik niet’, want wie weet, misschien ken ik die, of misschien kent die mijn familie want ja, die kennen mekaar allemaal gewoon wel, hé. (...) En geloof me, er wordt

geklikt. Die gaan dan naar uw huis en die zeggen van 'Ik heb uw zoon in die homobar gezien'. Terwijl dat hij zelf daar was. Da's een klein detail, hé." (Neza)

Merhaba ziet voornamelijk voordelen bij een gemengd publiek. Misschien maakt het risico om betrappt te worden door het gemengd karakter van het publiek dat het 'veiliger' is indien men in een groepje uitgaat. Mogelijk maakt dit het aannemelijker dat men om andere redenen dan de eigen seksuele oriëntatie in een holebizaak vertoeft.

"Er zijn ook heterovrouwen die naar onze fuiven komen. Ik weet niet wat de verhouding is en ik vraag dat ook niet aan iedereen. Maar ik denk dat daardoor sommige meisjes ook durven komen, doordat ze heterovriendinnen hebben die hun helpen in hun emancipatieproces. (...) Er komen soms ook heteromeisjes naar onze fuiven, gewoon, omdat ze gerust gelaten worden door mannen. Ze willen ook gewoon ergens uitgaan waar het leuk is, en bij ons is het leuk (lacht)." (Said, Merhaba)

4.2.5. De meerwaarde van een vereniging

We bespraken verschillende redenen waarom men als holebi behoefte heeft aan een coming-in en wat specifieke voor- en nadelen zijn van dit te doen in een gemengde scene. Tot slot willen we nog aangeven in welke zin een vereniging een specifieke functie kan vervullen naast de commerciële holebi-scene. Ten eerste is er de behoefte aan informatie en steun. Hiervoor zal men zich sneller richten tot een vereniging. Het is echter duidelijk dat verenigingen hiervoor niet steeds adequaat uitgerust zijn. Ten tweede is er de behoefte aan laagdrempelig, sociaal contact eventueel met een specifiek aanbod voor subdoelgroepen zoals holebi's met een niet-Belgische achtergrond. Er is in Antwerpen een behoorlijk aanbod aan commerciële uitgaansgelegenheden. Voor sommigen zullen deze zaken echter te hoogdrempelig zijn wegens financiële redenen of omdat men zich niet aangesproken voelt door het grootschalig karakter en de commerciële aspecten ervan (vaak gerelateerd aan seksualiteit). Ten derde is er de optie die een vereniging kan nemen om meer oog te hebben voor zichtbaarheidsmanagement. De laagdrempeligheid en anonimiteit kunnen echter niet steeds geleverd worden. De commerciële aspecten waarmee ook het verenigingsleven geconfronteerd wordt en de beperkte draagkracht van een vereniging, spelen hier een rol.

Samuel vat het specifieke van een vereniging min of meer samen wanneer hij vertelt over de bijeenkomsten van Shouf Shouf, op de zolder van HRH:

"It was the second time I was there. First time, there were six people. To me, it is good. It's a bit calm, not too much music or noise, they talk to you, you share your problems. Hessenhuis is every weekend, Shouf Shouf is only once a month, it's different. In Hessenhuis, people are just dancing. In Shouf Shouf, you will learn about the gay life, and the gay life in Belgium. In Hessenhuis, you just have fun. That's what I like in Shouf Shouf, you get information and you can share your problems and concerns." (Samuel)

Veel respondenten zoeken op een bepaald punt in hun leven bepaalde informatie. Dat kan gaan om informatie met betrekking tot de holebi-scene of het thema holebiseksualiteit. Ian gaat enkel naar verenigingen om foldertjes mee te nemen zodanig dat hij op de hoogte blijft van uitgaansgelegenheden en evenementen. Een vereniging zoals HRH bundelt dergelijke informatie op haar website en via een

informatietoog in Den Draak. Soms is de informatie die men zoekt meer specifiek. Penelope en Sibel namen beide deel aan activiteiten van 't Kwadraat, een groep rond holebi-ouderschap. Voor nieuwkomers komt daar vaak nog de specifieke vraag rond hun asielprocedure bij. Rafik verliet Algerije en woonde een tijd in Nederland vooraleer hij naar België verhuisde. Hij vertelt over zijn contacten:

"Je connais 'Secret garden' à Amsterdam. J'étais là parce que c'était important pour le dossier juridique. Là, j'ai reçu du soutien juridique et aussi émotionnel." (Rafik)

Rafik is zeker geen uitzondering. De onthaalmedewerkers van HRH vertellen dat de asielzoekers die zij ontvangen, komen om zowel hun hart te luchten, algemene informatie in te winnen en om juridische vragen beantwoord te zien. Soms wordt deelname aan de holebisubcultuur ook gezien (eventueel op aansturen van de advocaat) als een ondersteunend element bij de asielaanvraag. Hier zijn echter enkele belangrijke bedenkingen bij te maken. Ten eerste geven de onthaalmedewerkers van HRH aan niet altijd de nodige kennis in huis te hebben om deze vragen adequaat te beantwoorden. Ten tweede levert dit soms frustraties op wanneer de hulpvraag onduidelijk is. Ten derde worden nieuwkomers vaak voor een paradoxale opdracht geplaatst: men moet zijn holebiseksualiteit 'bewijzen' door deelname aan de subcultuur maar dit maakt de betrokkene 'zichtbaar' als homoseksueel en dus mogelijk ook kwetsbaar.

Het niet begrijpen van de complexiteit van de hulpvraag en de wederzijdse frustraties die dit kan opleveren bij de onthaalmedewerker en bij de hulpvrager, illustreren we aan de hand van volgende anekdote. Milan kwam naar België met een verblijfsstatuut als student. Na zijn studie moest hij terugkeren naar Servië. Ondertussen had hij hier een partner en uitzicht op werk. Gezien de moeilijke situatie voor holebi's in Servië, wou hij niet terug. Zijn toenmalige vriend stelde voor om te trouwen. Deze beslissing ging gepaard met het inwinnen van informatie (welke mogelijkheden zijn er om in België te blijven, wat zijn de consequenties van een huwelijk, zal men dit kunnen achterhalen in Servië ...). Milan geeft aan dat sommige mensen vonden dat hij trouwde 'voor papieren' terwijl hij dat zelf niet als dusdanig ervoerde. Hij zag zijn vriend immers ook oprecht graag. Plaatsen we hiertegenover de ervaring van een onthaalmedewerker van HRH. Hij vertelt een anekdote over een Marokkaan die informatie kwam inwinnen met betrekking tot de mogelijkheden van een verlengd verblijf in een Schengenland:

"Voor mij was dat op die moment afstotend. Die waren een formule aan het zoeken hoe hij via een studentenkaart of wat dan ook in Europa kon geraken en aan een identiteitskaart zou kunnen geraken ... Of dat verhaal waar is of niet ... Ik heb eerlijk mijn informatie gegeven." (Onthaalmedewerker HRH)

Marouane is ervan overtuigd dat het aanbod van de verenigingen onvoldoende afgestemd is op holebi's van niet-Belgische origine. Hij spreekt over het aanbod van HRH, in het bijzonder de onthaalwerking:

"C'est une réponse qui ne répond pas au besoin ... Le besoin est lié à la culture. Si je viens avec un problème concerné à mon homosexualité, vis à vis de mes parents ... musulmans, juifs ou je ne sais pas ... Ils ne savent pas c'est quoi le contexte." (Marouane)

Binnen HRH is men er zich van bewust niet steeds over voldoende know how te beschikken. Enerzijds gaat het om taalbarrières maar anderzijds ook om culturele

barrières waarbij er de bezorgdheid is de 'vraag achter de vraag' niet steeds te begrijpen. Een optie is om door te verwijzen naar organisaties die zich met specifieke problematieken bezighouden. Ook dit is niet zonder problemen. Het systeem van doorverwijzers is in twee richtingen problematisch. Enerzijds weet men vaak niet goed naar wie door te verwijzen, anderzijds wordt er naar verenigingen doorverwezen op een niet efficiënte manier. Men weet als onthaalmedewerker vaak ook niet wat er verder met de hulpvraag is gebeurd en of doorverwijzing effectief is geweest aangezien er geen feedback is. We geven het voorbeeld van een jongen die via het asielcentrum naar HRH doorverweze wordt. De informatie die HRH ontvang is dat de jongen zijn thuisland ontvlucht is nadat hij betrappt werd met een man:

"Wat nu juist de vraag was, of hij homo was of niet ... Zijn verhaal was dat hij het niet was en dat hij het puur om geld te verdienen had gedaan. Maar waarom hij dan bij ons in HRH is gekomen? Ik weet het niet." (Onthaalmedewerker HRH)

In combinatie met jonge zelforganisaties die nog niet steeds de volle capaciteit hebben tot samenwerking en de onduidelijkheid met betrekking tot doorverwijzingen, zorgt dit voor onzekerheid.

Naast het bieden van specifieke informatie, is er de optie een laagdrempelig en op sociale contacten gericht aanbod te organiseren. We gaven eerder aan dat een deel van de commerciële scene financieel hoogdrempelig is. Samuel gaat bijvoorbeeld fitnessen en krijgt fikse korting via het asielcentrum. Hij was echter erg geïnteresseerd in het sportaanbod van Active Company maar had wel bedenkingen bij de betaalbaarheid. Onder laagdrempelig verstaan we ook rekening houdend met sociaal, culturele en economische drempels in brede zin. Navraag bij de Antwerpse verenigingen leerde dat men eerder weinig holebi's van niet-Belgische origine bereikt. Wel Jong, Niet Hetero gaf aan weinig jongeren van etnisch-culturele minderheden te bereiken via hun landelijke activiteiten. Op basis van hun contacten met jongerenwerkingen in de verschillende provincies, is dit lokaal niet anders. Antwerpen zou hierin niet verschillen van de andere provincies. Dit werd bevestigd bij Enig Verschil, een holebi-jongerenwerking in Antwerpen. Twee belangrijke nuances werden meteen aangebracht door WJNH. Ten eerste is het bereik van jongeren uit etnisch-culturele minderheidsgroepen voor jeugdverenigingen in het algemeen beperkt. Het is dus geen probleem van enkel holebiverenigingen. Voor WJNH zijn holebi's met niet-Belgische achtergrond geen prioriteit. Gezien de draagkracht van de organisatie wordt momenteel vooral gewerkt rond verjonging van de doelgroep en biseksuelen. Biseksuelen vormen een specifieke doelgroep gezien de zelfmoordcijfers bij deze groep. Ten tweede kadert het bereik van holebi's met niet-Belgische achtergrond mogelijk ten dele in het moeilijker bereiken van jongeren uit de lagere sociale klasse.

Het boysproject is bij uitstek gericht op personen die sociaal-economisch zwakker staan. Een medewerker vertelt:

"Ik ken eigenlijk niet veel van onze jongens die in verenigingen zitten, ook de Belgen ... Ik denk dat het heeft te maken met sociale klasse ... Al deze organisaties ... daar gaan ze niet zo graag naartoe als je met bepaalde vormen van gesprekken en methodes werkt, en dit is niet je leefwereld ..." (medewerker Boysproject)

Hij beschrijft hoe de 'drop-inn' die ze wekelijks voorzien, in zijn werk gaat:

“Het eerste wat je doet, je drinkt wat koffie of thee, je babbelt met iemand van ons gewoonlijk. Dan ga je naar de computer, je kan een uurtje op internet. Dan speel je misschien een spel, mens-erger-je-niet is zo’n favoriet. (...) We eten samen, dat is heel belangrijk, we koken ook samen en dat is super. Dat zijn van die momenten dat we samen iets doen en ook met verschillende etniciteiten aan tafel staan te koken.” (medewerker Boysproject)

De moeilijkheden om holebi’s met niet-Belgische achtergrond te bereiken, laten zich ook voelen op niveau van de organisatie. Merhaba en Shouf Shouf geven aan dat het oprichten en draaiend houden van een vereniging geen evidente zaak is. Er kruipt tijd in de dagelijkse werking maar daarnaast zijn er ook administratieve verplichtingen wil men subsidies verkrijgen. Uiteraard zijn dit zaken waar elke vereniging mee te maken krijgt maar vooral jonge verenigingen met beperkte draagkracht en vrijwilligers die minder vertrouwd zijn met de Vlaamse administratie ondervinden hiervan hinder.

Laagdrempelig betekent ook inhoudelijk de scope verbreden. Het kaderen van holebiseksualiteit binnen een breder kader van seksualiteit geeft allicht meer ingangen bij diverse groepen. Dit is eveneens de invalshoek van de docente inburgering die we spraken tijdens een overleg met de stad Antwerpen. Marzena ontwikkelde methodieken om seksualiteit bespreekbaar te maken bij groepen inburgeraars. Vuistregel is een brede toegangspoort naar het onderwerp te creëren.

Het is ook de invalshoek van Merhaba om de focus te verbreden van louter holebiseksualiteit naar de emancipatie van ‘allochtonen’ in het algemeen.

“We proberen dat wat meer te diversifiëren, want dat is ook wat we merkten bij de doelgroep: ‘wij worden ook geconfronteerd met racisme, discriminatie op de werkvloer, om een appartement te huren ... Je bent als organisatie ook aan het sensibiliseren als je mee aan de tafel zit wanneer het over vrouwenrechten gaat bijvoorbeeld’.” (Said, Merhaba)

Een laatste aspect van laagdrempeligheid heeft te maken met de sociale sfeer, gezelligheid zonder meer. Irena speelt badminton bij Active Company. Ze werd er geïntroduceerd door een Poolse vriend. Ze houdt van de ontspanning en leert op die manier Belgen en andere holebi’s kennen. Neza was de eerste keer dat ze naar CdL ging, overdonderd door de grote hoeveelheid mensen. Enerzijds geraakte ze er maar moeilijk aan de praat met iemand, anderzijds werd een blik snel geïnterpreteerd als een versierpoging. De eerste keer dat ze naar Merhaba ging, beviel haar beter:

“Daar hing een gezellige sfeer. ‘t Was ook niet echt uitgaan. ‘t Was gewoon, met een bar waar lekkere drankjes werden geserveerd. Er was zelfs muziek ... Er was iemand die zo de eerste gesprekken met u deed. Ge zag ook dat de mensen zich op hun gemak voelden. Ook al waren er groepjes, toch kwam er toch af en toe iemand praten van ‘ah zijt gij ook Marokkaanse? Ah, is dat den eerste keer dat ge hier komt? Ik heb u hier nog niet gezien’.” (Neza)

Maykel gaat graag naar Que Pasa, een bar in Latijns-Amerikaanse stijl in Antwerpen, met een overwegend holebipubliek. Hij vertelt over de holebi-scene in Cuba, die hij verkiest boven wat hij in Vlaanderen zoal ziet.

“Dat is vaak in openlucht. De mensen kunnen gewoon zwemmen, dansen, drinken, eten en van alles. Ik had een feestje daar: 24u. Voor alleen maar één dollar en dat was

plezanter. Ik vond dat plezanter dan hier in België. Hier in België is het gewoon, je gaat naar een café, dat is een beetje vervelend dat de mensen komen, meestal, Europese mensen, zij komen om te babbelen en niets anders, geen dans, niets, niets anders. En daar kan je gewoon babbelen, dansen, gezelschapsspelen, van alles doen.” (Maykel)

Naast het aanbieden van specifieke informatie en het organiseren van een laagdrempelig, sociaal aanbod, is er de mogelijkheid voor een vereniging om extra waakzaam te zijn wat zichtbaarheidsmanagement betreft. Zo is er de mogelijkheid om langs de zijingang binnen te komen voor een soiree van Shouf Shouf. De rechtstreekse ingang is immers via de Draakplaats en door het café Den Draak. Een specifieke vereniging zoals Shouf Shouf beheerst ook het gemengde karakter van zijn publiek door zich vooral op holebi's van niet-Belgische origine te richten. Dit blijft echter een moeilijke oefening. Zo vertelden de vrijwilligers van Shouf Shouf dat de zijdeur geregeld dicht is, tegen de afspraken in. Veel activiteiten van HRH vinden bovendien plaats onder grote persaandacht. Denken we maar aan de Antwerp Pride.

Een van de onderwerpen tijdens het gesprek met de deelnemers van het boysproject, was wat nu de kenmerken zijn van een vereniging waar zij heen zouden gaan. Max vat de paradox mooi samen:

“Eigenlijk is dat zoals den Delhaize. Iedereen kent dat, maar dat valt eigenlijk niet meer op. Als ge daar rondloopt ... Iedereen kan daar rondlopen zonder gezien te worden. Dus eigenlijk zichtbaar en onzichtbaar tegelijk.” (Max, te gast bij het Boysproject)

Inderdaad, de jongens sippelen binnen en buiten zonder veel formaliteiten. Sommigen komen meteen de medewerker van het Boysproject groeten en maken snel kennis met mij. Anderen zetten zich meteen aan de computer en zijn weer weg of komen er wel bij zitten wanneer er gegeten wordt. De vergelijking kan gemaakt worden met wat Bogdan zei over zijn vrijetijdsbesteding:

“Ik wil wel naar Red & Blue, maar met vrienden, maar ik heb geen vrienden. En daarom wil ik vrienden homo. Ik kan naar ... Ja, met, waarschijnlijk met mensen die niet homo zijn, zij willen niet naar Red & Blue gaan of zoiets, denk ik. Neen, alleen ... Ik ga niet alleen naar daar. Soms ik ga alleen naar een terras zoals hier (Den Draak), ik lees iets ... Maar, een club of zo, neen.” (Bogdan)

In een club zou hij moeilijk een gesprek kunnen aanknopen. Zijn Nederlands is nog niet zo goed en met luide muziek erbij wordt dat onmogelijk. Op een terras of in een rustig café zijn er al wat meer mogelijkheden. Bovendien is het niet ongewoon om daar in je eentje de krant te lezen of een foldertje te nemen. Wat de taalbarrière betreft, kunnen we hier eveneens van een opportuniteit spreken. Roger leerde ik kennen tijdens een bezoekje aan de holebi-bibliotheek van HRH. Hij kwam er boeken ontlenen om Nederlands te leren. Terwijl hij al het geld dat hij op zak had bij elkaar sprokkelde om zijn lidgeld te betalen, maakten we een afspraak voor een interview.

5. Gender, etniciteit en seksuele oriëntatie: conclusies en aanbevelingen

Zowel vanuit de literatuur als vanuit het empirisch onderzoek blijkt er een samenhang te zijn tussen coming-out en welzijn. Het lijkt dan ook aangewezen strategieën te ontwikkelen die de mogelijkheid voor een coming-out bevorderen, ook bij holebi's van niet-Belgische origine. Het is eveneens duidelijk dat men hierbij omzichtig te werk moet gaan. Een dergelijk proces vergt tijd vooraleer een individu er psychologisch klaar voor is. De concrete context van elke holebi – familiaal, socio-economisch en etnisch-cultureel – dient mee in rekening gebracht te worden. Dit vereist specifieke aandacht. Een eerste vaststelling met betrekking tot coming-out is dat de invulling ervan en de mogelijkheden ertoe mee bepaald worden door etniciteit en gender. Men hecht sterk belang aan een zekere authenticiteit maar dit wordt afgewogen tegen het risico geïsoleerd te worden binnen de familie of etnische gemeenschap. Uitgaan van een universeel geldige definitie van coming-out of dit als een imperatief beschouwen, lijkt contraproductief in sommige gevallen.

Het bespreekbaar maken van holebiseksualiteit verloopt best in een aangepast kader. Dit wil zeggen met aandacht voor culturele eigenheid van diverse bevolkingsgroepen en voor gender binnen elke cultuur. Daarnaast zal er aandacht moeten gaan naar drempels die genomen moeten worden nog voor er sprake kan zijn van de bespreekbaarheid van holebiseksualiteit. Afhankelijk van de socio-culturele context, zal dit vooral voor vrouwen van belang zijn. Dit is een pleidooi om voor deze groep bijzondere aandacht te hebben. Ook nieuwkomers zien zich voor specifieke uitdagingen geplaatst. Deze groep voelt zich in bepaalde contexten erg onveilig. De cursus Nederlands en maatschappelijke oriëntatie of hun verblijf in het asielcentrum vormen vaak een context waaraan zij zich niet kunnen onttrekken. In deze gevallen dient aandacht te gaan naar de positie van holebiseksualiteit. We denken dan zowel aan de docenten/professionals als aan de medecursisten of medebewoners waar de bespreekbaarheid van holebiseksualiteit zich stelt.

Hoewel de gebruikte kanalen divers zijn, zochten alle respondenten contact met andere holebi's. Vaak is er een specifieke behoefte aan contact met holebi's van de eigen etnisch-culturele gemeenschap. Het behouden en versterken van een dergelijk aanbod is dan ook aangewezen. Zowel voor specifieke werkingen gericht op deze doelgroep alsook voor holebiverenigingen die inzetten op interculturaliseren, zijn een aantal aandachtspunten van belang. Hun aanbod moet gescreend worden op laagdrempeligheid op diverse terreinen (financiële drempels, communicatiemateriaal ...). Een brede toegangspoort veronderstelt een gediversifieerd aanbod. Het kan aangewezen zijn activiteiten op te zetten die exclusief op bepaalde doelgroepen gericht zijn of een vindplaatsgerichte aanpak uit te werken voor de doelgroepen die het moeilijkst te bereiken zijn. De nood aan specifieke informatie bij holebi's van niet-Belgische origine vraagt om bijkomende vormingen hieromtrent bij organisaties die zich op deze doelgroep richten. Het maximaliseren van de mogelijkheid tot zichtbaarheidsmanagement bij de doelgroep is essentieel. Binnen de bevraagde organisaties is men vragende partij voor meer vormingen en samenwerkingen met relevante organisaties. Dergelijke samenwerkingen kunnen ondersteund worden.

Aansluitend bij het ondersteunen van samenwerkingen, stelt zich het uitklaren van de mogelijke rol van doorverwijzers en verschillende organisaties. Ten eerste is er een probleem van feedback. Men weet niet altijd naar wie men op een effectieve en efficiënte wijze kan doorverwijzen. Het is vaak onduidelijk op welke specifieke doelgroepen organisaties zich al dan niet richten en wie welke know how heeft. Ten tweede zijn er vaak nog te weinig samenwerkingen met organisaties die in aanraking komen met moeilijk bereikbare doelgroepen. Het niet vooropstellen van een duidelijke homo-identiteit bij de doelgroep neemt niet weg dat dergelijke organisaties relevante partners zijn om tot een bredere instroom te komen bij verenigingen die zich wel expliciet richten op holebi's.

We stelden vast dat holebi's van niet-Belgische origine met verschillende vormen van uitsluiting en racisme te maken krijgen. Vaak is dit specifiek verbonden aan de combinatie etniciteit-seksuele oriëntatie. De bespreekbaarheid hiervan moet aangemoedigd worden en het inzicht in deze mechanismen vergroot.

Er is een gebrek aan rolmodellen voor holebi's met een niet-Belgische origine. Zonder een bepaald traject naar voor te schuiven als superieur, dienen diegenen die deze rol op zich willen nemen, hierin gesteund te worden. Los van zichtbare, concrete rolmodellen, kan de diversiteit aan mogelijke levenspaden van holebi's met niet-Belgische achtergrond meer zichtbaar gemaakt worden.

Een aantal zaken kwam in voorliggend onderzoek niet aan bod en vragen om verder onderzoek. Hoewel de respondenten in dit onderzoek een zeer diverse achtergrond hebben, zijn sommige populaties immers niet aan bod gekomen. Een eerste aspect betreft de leeftijd en diversiteit van de respondenten in de steekproef. Zo is de oudste respondent 45 jaar en de jongste 19 jaar. De respondenten blikten allemaal terug op de fase van zelfidentificatie die ze achter de rug hebben, waardoor we daaromtrent wel informatie hebben. Het perspectief van een oudere generatie is echter niet aan bod gekomen. Los van generatie-effecten worden zij allicht ook met andere zaken geconfronteerd. Zo organiseerde HRH recent een 'belweek' voor oudere holebi's op initiatief van de Vlaamse minister voor Gelijke kansen. Dewaele en Godemont (2004) toonden eerder al de specifieke hulpvragen en behoeftes van oudere holebi's aan. De specifieke situaties van oudere allochtone holebi's blijven tot dusver onbekend. Ook werd geen echt jong publiek bereikt. Verder onderzoek zou hier plaats moten vinden. Bovendien was de etnisch-culturele achtergrond van de respondenten zeer divers. Dit geeft zicht op een aantal algemene dynamieken. Wil men echter met het oog op specifieke doelgroepen aanbevelingen doen, dan dienen deze onderwerp uit te maken van verder onderzoek. Een tweede aspect betreft de zelfidentificatie als holebi. De respondenten die geïnterviewd werden, identificeerden zich allemaal als holebi. Nochtans mag uit de literatuurstudie duidelijk blijken dat het concept 'holebi' ruimer ingevuld kan worden dan louter zelfidentificatie. Personen die zich niet als dusdanig identificeren maar wel holebiseksuele contacten of gevoelens hebben, werden echter in dit onderzoek niet bereikt. Hoe moeilijk deze groep ook te bereiken is, verder onderzoek zou moeten pogen ook hun problemen en ervaringen bij coming-out en coming-in te onderzoeken.

6. Executive summary

Holebi's van niet-Belgische origine worden geconfronteerd met een imperatief van zelfonthulling. Zowel intrinsieke als externe factoren werken een expliciete coming-out in de hand. Men wil authentieke relaties met anderen onderhouden. Openlijk zijn over de seksuele oriëntatie maakt daar deel van uit. Een partnerrelatie of een holebinetwerk vergroot de kans geout te worden. Men is immers meer zichtbaar en er ontstaat sociale druk aan beide kanten om op vragen te antwoorden. Dit maakt meteen duidelijk dat een coming-in moeilijk kan liggen wanneer een coming-out vermeden wordt. Ondanks de motivatie voor een coming-out, zijn er verschillende drempels om dit effectief te doen. Een belangrijke reden is het taboe rond holebiseksualiteit. Verschillende respondenten geven aan dat er binnen hun familie of gemeenschap een eerder discrete houding ten aanzien van seksualiteit in brede zin heerst. Dit maakt dat een (holebi)seksuele relatie vaak onzichtbaar blijft voor de omgeving. Meer nog dan een discrete omgang met seksualiteit, is er soms sprake van onderwerpen die ronduit taboe zijn. Vooral de mogelijke sociale afkeuring – of erger – van de omgeving maakt dat binnen de familie bepaalde zaken moeilijk liggen. Vaak gaat het om zaken die beschouwd worden als eerste drempels die genomen moeten worden alvorens het onderwerp van holebiseksualiteit – een ultiem taboe – aan bod kan komen. Alleen gaan wonen, een huwelijk uitstellen, geen kinderen hebben ... het zijn allemaal zaken die vaak eerst bespreekbaar gemaakt moeten worden. Hoewel we gezien de zeer diverse origines van de respondenten moeten opletten voor veralgemeningen, lijken dergelijke taboes vrouwen voor meer uitdagingen te plaatsen dan mannen. De gevolgen van een coming-out kunnen ernstig zijn. Een verstoorde relatie met de eigen familie, verlies van sociaal netwerk of gevolgen voor de familie binnen de eigen etnische gemeenschap. Ook nieuwkomers, van wie we kunnen veronderstellen dat de afstand (geografisch) met het land van herkomst gemaakt is, getuigen dat desondanks repercussies kunnen volgen wanneer zij geout zijn. Wat mogelijk als schaamte geïnterpreteerd wordt door buitenstaanders, is dus veel complexer. Dit maakt dat voor sommige holebi's een coming-out zoals die in het Westen opgevat wordt, quasi science fiction is.

Paradox is dan ook dat er nood is aan rolmodellen terwijl de gevolgen van een coming-out door veel mensen niet gedragen willen worden. Sommige respondenten zien hun coming-out als een maatschappelijk engagement in dit kader. In het ene geval verloopt dit moeizamer dan in het andere. Een zekere afstand van de eigen familie of etnische gemeenschap kan de risico's van een coming-out verminderen. Dit veronderstelt echter een zekere (financiële) zelfstandigheid die soms moeizaam bewerkstelligd wordt. Opnieuw menen we dat het verwerven van autonomie vaak moeilijker verloopt voor meisjes, wat maakt dat minder vrouwelijke rolmodellen opstaan. Hierdoor houdt de onzichtbaarheid van deze groep zichzelf in stand. Vrijwel alle respondenten geven aan dat ze belang hechten aan authentieke contacten met anderen. Dit betekent niet noodzakelijk dat men expliciet uit de kast komt tegenover de brede omgeving. Men kan hier selectief in zijn al naargelang de mogelijke gevolgen en de aard van de relatie met de ander. De eigen seksuele oriëntatie expliciet onuitgesproken laten, is echter niet hetzelfde als een leugen leven. In die zin wordt de universele geldigheid van een coming-out narratief aan de kaak gesteld. Net zoals heteronormativiteit beperkend is voor holebi's, geldt dit voor de imperatief van zelfonthulling bij sommige holebi's. Indien men zelf geen invulling mag geven aan wat 'bevrijdend' werkt, is er van werkelijke emancipatie weinig sprake. We lezen hierin dan ook een pleidooi om diverse

invullingen van 'coming-out' naast elkaar te laten bestaan. Individuele holebi's kunnen niet opgezadeld worden met een verantwoordelijkheid naar een grotere groep, wanneer men die verantwoordelijkheid niet wil of kan nemen.

Zodra men zich bewust is geworden van de holebiseksuele gevoelens en verlangens, ontstaat er een zekere drive om een coming-in te doen. Hoewel dit tijd in beslag kan nemen, vallen dergelijke gevoelens immers niet makkelijk te negeren. Men wil zijn leven kunnen leiden, op een vrije en waarachtige manier. In contact komen met andere holebi's is daarbij van belang. Men heeft vragen omtrent de eigen seksuele oriëntatie en/of wil potentiële partners ontmoeten. Het betreden van de gay scene kan een bevrijdende ervaring zijn, in de zin dat men vaststelt 'niet de enige' te zijn. Specifiek contact met andere holebi's van de eigen etnische gemeenschap dient dezelfde behoefte. Het internet is het medium bij uitstek om anoniem en zonder gehinderd te worden door geografische afstanden mensen te ontmoeten. Desalniettemin zijn er ook risico's aan verbonden. Voor face to face contacten dient de nodige ruimte te zijn. Heeft men de toestemming – indien men nog thuis woont – om weg te gaan? Welke strategieën kunnen aangewend worden om dit toch te doen? Het sociale steunnetwerk dat gevormd wordt door de eigen etnische gemeenschap, kan men verliezen wanneer men 'betraapt' wordt. Dit kan zowel voor nieuwkomers als voor jongeren van de tweede generatie een obstakel vormen. Het is dus van belang bij een coming-in de mogelijke risico's te overwegen. Men zal dus afwegingen maken omtrent de eigen zichtbaarheid in de holebigelezenheid in kwestie.

De voor- en nadelen van een gemengde gay scene (holebi/hetero, autochtoon/allochtoon, homo/lesbisch) worden geëvalueerd zowel wat het risico op outing betreft als wat betreft het beantwoorden aan de eigen behoeftes. Op basis van de afwegingen die gemaakt worden, kunnen verenigingen mogelijk een specifieke rol vervullen naast de commerciële gay scene.

Bibliografie

- Aldrich, R. (2006). Van alle tijden, in alle culturen. Werelgeschiedenis van de homoseksualiteit. Amsterdam, Nieuw Amsterdam Uitgevers.
- Andrews, D., B. Nonnecke, et al. (2003). "Electronic survey methodology: A case study in reaching hard-to-include internet users." International Journal of Human-Computer Interaction 16(2): 26.
- Billiet, J. B. (1990). Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek: ontwerp en dataverzameling. Leuven, Acco.
- Bogaert, M. V. d. (2004). Op weg naar Eudaimonia in de multiseksuele samenleving, UA.
- Broad, K. en K. Joos (2004). "Online inquiry of public selves: Methodological considerations." Qualitative Inquiry 10(6): 24.
- Butler, J. (2008). "Sexual politics, torture and secular time." British Journal of Sociology 59(1).
- Bybee, J., E. Sullivan, et al. (2009). "Are gay men in worse mental health than heterosexual men? The role of age, shame and guilt, and coming-out." Journal of adult development 16: 12.
- Casey, M. (2004). "De-dyking Queer Space(s): Heterosexual Female Visibility in Gay and Lesbian Spaces." Sexualities 7(4): 17.
- Cass, V. (1979). "Homosexual identity formation: A theoretical model." Journal of homosexuality 4(3): 18.
- Cass, V. (1984). "Homosexual identity formation: testing a theoretical model." Journal of sex research 20(2): 26.
- Chirrey, D. (2003). "'I hereby come out': What sort of speech act is coming out?" Journal of Sociolinguistics 7(1): 15.
- Corell, S. (1995). "The ethnography of an electronic bar: The lesbian Café." Journal of Contemporary Ethnography 24(3): 29.
- Decena, C. (2008). "Profiles, Compulsory Disclosure and Ethical Sexual Citizenship in the Contemporary USA." Sexualities 11(4): 18.
- Dewaele, A. (2006). Het discours van jongeren over gender en holebiseksualiteit. Over flexen, players en metroseksuelen. Antwerpen, Steunpunt Gelijkekansenbeleid
- Dewaele, A. (2010). Zichtbaarheid- en discriminatiemanagement bij holebi-jongeren. Antwerpen, Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Dewaele, A., M. Van Houtte, et al. (2008). De schoolloopbaan van holebi- en heterojongeren. Antwerpen, Steunpunt Gelijkekansenbeleid - Drukkerij Peten.
- Dialmy, A. (2010). "Sexuality and islam." The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care(15): 10.

Diepenmaat, A. C. M., M. F. Van der Wal, et al. (2006). "Etnische verschillen in ongewenste seksuele ervaringen bij adolescenten." Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen 83(3).

Dubel, I. en A. Hielkema, Eds. (2010). Urgency Required. Gay and Lesbian Rights are Human Rights. Den Haag, HIVOS.

El Kaka, I. en H. Kursun (2002). Mijn geloof en mijn geluk. Islamitische meiden en jongens over hun homoseksuele gevoelens. Amsterdam, Mets en Schilt Uitgevers.

Godemont, J. en A. Dewaele (2004). Geen roos zonder doornen: oudere holebi's, hun sociale omgeving en specifieke behoeften : een verkennend onderzoek naar de visie van oudere holebi's in Vlaanderen, Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

Greene, B. (1994). "Ethnic-Minority lesbians and gay men: Mental health and treatment issues." Journal of Consulting and clinical Psychology 62(2): 20.

Gross, M. (2007). "Juif et homosexuel, affiliations identitaires et communalisation." Social Compass 54(2): 15.

Haag, A. M. en F. K. Chang (1997). "The impact of electronic networking on the lesbian and gay community." Journal of gay & lesbian social services 7(3): 12.

Hendrickx, K., E. Lodewijckx, et al. (2002). "Sexual behaviour of second generation Moroccan immigrants balancing between traditional attitudes and safe sex." Patient Education and Counselling(47): 6.

Herek, G. (1997). Heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: Does coming out make a difference? A queer world: The center for lesbian and gay studies reader. M. Duberman. New York, New York University Press.

Hillier, L., C. Kurdas, et al. (2001). 'It's just easier': The internet as a safety-net for same sex attracted young people. Melbourne, Australian Research Centre in Sex, Health and Society, Latrobe University

Hooghe, M., E. Quintelier, et al. (2007). De houding van jongeren ten aanzien van holebi-rechten. Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse, KuLeuven.

Hudson, J. M. en A. Bruckman (2004). "'Go away:?' Participant objections to being studied and the ethics of chatroom research." The Information Society 20(2): 13.

Kaufman, J. en C. Johnson (2004). "Stigmatized individuals and the process of identity." The Sociological Quarterly 45(4): 28.

Maso, I. en A. Smaling (1998). Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie. Amsterdam, Boom.

McLean, K. (2007). "Hiding in the closet? Bisexuals, coming out and the disclosure imperative." Journal of Sociology 43(2): 15.

McQueeney, K. (2009). "'We are God's children, Y'all': Race, gender and sexuality in lesbian- and gay-affirming congregations." Social Problems 56(1): 24.

- Mepschen, P., J. W. Duyvendak, et al. (2010). "Sexual politics, orientalism and multicultural citizenship in the Netherlands." Sociology 44(5): 19.
- Monteflores, C. D. en S. Schultz (2010). "Coming out: similarities and differences for lesbian and gay men." Journal of social issues 34(3): 13.
- Murdolo, A. (2008). "'Living in harmony with our contradictions': lesbian health in a multicultural context." Gay and Lesbian Issues and Psychology Review 4(1): 6.
- Murray, S. en W. Roscoe (1997). Islamic homosexualities: culture, history and literature. NY, NYU Press.
- Nahas, O. (2007). Homo en moslim - Hoe gaat dat samen? Rotterdam, Uitgeverij Godoy & Godoy.
- Nieto, D. S. (1996). "Who is the male homosexual? A computer - mediated exploratory study of gay male bulletin board system (BBS) users in New York City." Journal of homosexuality 30(4): 28.
- Oswin, N. (2008). "Critical geographies and the uses of sexuality: deconstructing queer space." Progress in Human Geography 32(1): 16.
- Paradis, B. (1999). "Multicultural identity and gay men in the era of aids." American Journal of Orthopsychiatry 6(2): 9.
- Pelleriaux, K. (2003). Stereotypering van holebi's in het secundair onderwijs. PSW Paper.
- Peumans, W. (2011). Seks en stigma over grenzen heen. Homoseksuele en lesbische migranten in Vlaanderen en Brussel. Leuven, Acco.
- Piskorski, M. J. (2007). I am not on the market, I am here with friends: Finding a job or a spouse on an online social network. Conference of the American Sociological Association.
- Plummer, K. (1975). Sexual stigma: An interactionist account. London, Routledge.
- Rahman, M. (2010). "Queer as intersectionality: Theorizing gay muslim identities." Sociology 44(5): 19.
- Reid, E. (1996). "Informed consent in the study of online communities: A reflection on the effects of computer mediated research." The Information Society(12): 5.
- Rosario, M., J. Hunter, et al. (2001). "The coming-out process and its adaptational and health-related associations among gay, lesbian and bisexual youths: Stipulation and exploration of a model." American journal of community psychology 29(1): 27.
- Rosario, M., E. Schrimshaw, et al. (2008). "Predicting Different Patterns of Sexual Identity Development Over Time Among Lesbian, Gay, and Bisexual Youths: A Cluster Analytic Approach." American Journal of Community Psychology(42): 16.

- Rosario, M., E. Schrimshaw, et al. (2009). "Disclosure of sexual orientation and subsequent substance use and abuse among lesbian, gay, and bisexual youths: Critical role of disclosure reactions." Psychology of Addictive Behaviors 23(1): 11.
- Rust, P. (1993). "Coming out" in the Age of Social Constructionism: Sexual Identity Formation among Lesbian and Bisexual Women." Gender and Society 7(1): 29.
- Savin-Williams, R. (1989). "Coming out to parents and self-esteem among gay and lesbian youths." Journal of homosexuality 18(1&2): 34.
- Schoonacker, M. en E. Dumon (2009). WELEBI. Onderzoek naar het mentaal en sociaal welbevinden van lesbische en biseksuele meisjes.
- Taylor, B. (2001). "Coming-out as a life transition: homosexual identity formation and its implications for health care practice." Journal of advanced nursing 30(2): 5.
- Taylor, Y. (2008). "'That's Not Really My Scene': Working-Class Lesbians In (and Out of) Place." Sexualities 11(5): 25.
- Troiden, R. (1988). Gay and lesbian identity: A sociological analysis. New York, General Hall.
- Valentine, G. en T. Skelton (2003). "Finding oneself, losing oneself: The lesbian and gay 'scene as a paradoxical space." International Journal of Urban and Regional Research 27(4): 19.
- Vincke, J., A. Dewaele, et al. (2006). Zzzip. Een statistisch onderzoek met het oog op het verzamelen van basismateriaal over de doelgroep holebi's. Gent, Ugent - Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Vincke, J. en P. Stevens (1999). Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en vrouwen. Basisrapport. Brussel/Gent, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Cel Gelijke Kansen/Universiteit Gent - Vakgroep Sociologie.
- Weinrich, J. D. (1997). "Strange bedfellows: Homosexuality, gay liberation and the internet." Journal of sex education & Therapy 22(1): 9.
- Wheeler, D. P. (2003). Methodological issues in conducting community-based health and social services research among urban black and African American LGBT populations. Research Methods with gay, lesbian and bisexual populations. W. Meezan and J. I. Martin. NY, Harrington Park Press: 212.
- Woznica, D. (2010). HIV risk factors among Moroccan and Turkish Same-sex attracted youth in Amsterdam ISP Collection, Washington University St. Louis - Women, Gender and Sexuality Studies.
- Wright, K. (1999). "Computer-mediated support groups: An examination of relationships among social support, perceived stress, and coping strategies." Communication Quarterly 47(4): 13.
- Wright, K. (2005). "Researching internet-based populations: Advantages and disadvantages of online survey research, online questionnaire authoring software packages, and web survey services." Journal of computer-mediated communication 10(3).

Yip, A. (2004). "Negotiating space with family and kin in identity construction: the narratives of British non-heterosexual Muslims." The Sociological Review 52(3): 16.

Young, R. (2005). "The trouble with MSM and WSW: Erasure of the sexual-Minority Person in Public Health discourse." American Journal of Public Health 95(7): 7.

Zamboni, B. en I. Crawford (2007). "Minority stress and sexual problems among African-American gay and bisexual men." Archives of sexual behavior 36: 11.

Steunpunt Gelijkekansenbeleid
Policy Research Centre on Equal Opportunities

Consortium Universiteit Antwerpen & Universiteit Hasselt

Lange Nieuwstraat 55
B-2000 Antwerpen
Tel: +32 3 265 59 63
Fax: +32 3 265 59 26
e-mail: steunpuntgeka@ua.ac.be

www.steunpuntgelijkekansen.be